

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO
NSV LIIDU AJAOO KATEEDER

JÜRIOO ÜLESTÕUSU POLIITILISEST OSATAHTSUSEST

DIPLOMITÕO

Kupp, Frants
V kursuse üliõpilane

Juhendaja:
van. õp. S. Vahtre

JRU⁷ NSV Liidu ajal.
kat. nr. 1523.

TARTU 1960

Sissejuhatus

Kirjutatava diplomitöö ülesandeks on näidata kõige väljapaistvama Eesti NSV ajaloo tuntud esileste vastuhang - Jürvöö ülestõusu mõju liivimaa sise- ja välispoliitilisele olukorrale. Selle küsimuse lahendamiseks on vajalik tunda põhjalikult allikmaterjale, seda perioodi käsitlevaid monograafiaid ning üldkäsitusi.

Küsimuse lahendamisel tulevad silma kõige arvestada seda perioodi puudutavad raamatud, mis olid suurel määral ajaloo kirjanduse tähtsaimas vormis. Kuid raamatud nägu vähe üht või teist formaatsiooni käsitlevad teosed, siiski on nende mõni edasi erapoolitult, vaid neil on kindel osatähtsus - kaitsta ühe või teise fookuse rühmituse huvide.

Jürvöö ülestõusu, s.o. 1343. - 1345. aastani järelele ulnend ning järgnevatel nendunisi kirjeldavad raamatud olid belti-saarlend, eramuse vaimulikend (B. Haenue, Hermann v. Wart-

berge), kuid need on varemis vèhral määral har-
 ratud usulisest fanatismist, mille aga huvitavad
 need „ilmalikud“ probleemid, eriti tollaegse Vana-
 Liivimaa tugevama feodaalvõimu - Liivi ordu
 ja ordumestrite poliitika ja tegevus. Teatud feo-
 daalse ühiskonnaga huvides on kroonikud ar-
 mtanud sündmuste võltsimist või neile mitte
 sobivate faabide ignoreerimist ning seegi vab-
 jajätumist. Selle võval on rida esimesi tul-
 nud kroonikute silmaringi piiratudust. Rõhutatud
 rahvamasside elu-elu kohta leidub kroonikates
 teated väga napilt. Erandiks on siin Ju-
 riöö ülestõus käsitlev periood, kus räägitakse
 peamiselt ülestõus mahamurumist.

Vaatamata kroonikate pundrustele, leiame
 neist siiski palju faabide andmeid, mida ei lei-
 du tustes allikates. Sellisel juhul on kroonikud
 suur väärtus. Kroonikate ulatus on ka see, et
 need annavad pikema perioodi kohta pide-
 va jätustuse (muidugi mitte aletti), mis argu-
 deb vestava perioodi sündmuste arenguüri-
 gu mõistmist.

Eritavalis on ulatõige kaamtatud van.
 Liivimaa nooremest rüürikroonikast, mis pole
 desinivalt säilinud, vaid on varemis täp-
 selt kompilatsioon üle XV sajandi krooniku,
 Johannes Kemeri „Liivimaa ajaloo“¹, kes kaamtas

¹ Johann Kemeri's Livländische Historien, hrsg. von R.
 Kaunmann und K. Köhlbaum, Göttingen 1876.

ordupreestri Koeneue poolt kirjutatud nooremad
 rünnakroonikat 1315.-1348. a. sündmuste kirjeldus-
 mõel. Ebaõiged on balbi-rause ajaloolaste väit-
 tud Kenneri objektivismest, mis liidusd vajasta-
 must ka eesti uudeaegse ajaloo kirjanduses, eriti J.
 Lobe poolt.¹ Kennur tõstab ühemülgult esle Liiwi or-
 du poliitikat, ignoreerides linnede ja piiskopkonnade
 osatähtsust. Ajaloolase seonusehelt on aga
 tähtis see, et Kennur on andnud üsinaajalose
 kirjelduse ordu ja pühakelaste vahelisest sõjast
 XIV sajandi 40-ndate aastate algul ning jünias
 ülestäusust 1343.-1345. a.

Naagu tõestused balbi-rausa ajaloolase Köhlbannii,²
 eriti aga Nõnnogude Eesti ajaloolase S. Vahtre³
 uurimused Liiwimaa noorema rünnakroonika kohta,
 kirjutab Kenneri kroonika 1340.-1348. a. valemi-
 nus kannis täpselt Liiwimaa noorema rünnakroo-
 nika ümberjutustest. Koeneue kohta tuleb mär-

1 Wt. J. liibe poolt kirjutatud artikleid Koeneuest
 ja Kennurist: Eesti biograafilise leksikon, Tartu 1926-
 1929, lk. 134-139 ja 424, eriti aga 425.

2 K. Köhlbaum, Jah. Kenners livländische Historien und
 die jüngere livländische Reimchronik, I Th., Göttingen 1872;
 samuti nimetatud töö jätkuna ilmunud „Die jün-
 gere livländische Reimchronik des Bartholomäus Ko-
 neue 1315-1348, Leipzig 1872, kus esmakordselt publitse-
 ritakse ka noorema rünnakroonika tekst.

3 S. Vahtre, Liiwimaa noorema rünnakroonika (1315-
 1348) ajalooallikana, Dissertatsioon ajaloo teaduste
 kandidaadi teadusliku kraadi taotleamiseks, Tar-
 tu 1955.

näide, et ta töötas kolme liivimaa ordumeistri
 Erhard v. Monheimi (1328-1340), Burhard v. Drei-
 lebeni (1340-1345) ja Goswin v. Henke (1345-1359) juu-
 res kaplaina¹ ning et tema poolt kirjutatud
 nimeroonika on lõpetatud 1348. a. või 1349. a. algul.²

Olles Jürvoo ülestõus aegsete sündmuste kaasaj-
 ne, eritab Koenne kannis üsinaajalose kirjeldu-
 se meid huvitavat perioodist. Ordumeistri ka-
 plaina töötades ignoreerib Koenne siiski sageli
 temale teadaolevaid fakte. Kii näitus on mee-
 untatult antud edasi Põhvae ja orde vahelise sõ-
 ja alluaga, eriti aga Paide, läbiäärimine 4. v
 1343. a. orde ning vsti talupreegade vahel.

Käsitletava perioodi kohta peab teatavame-
 tsijali XIV sajandi teisel poolel ordukaplan Her-
 mann v. Wartberge poolt kirjutatud „Lüümaa kroo-
 nika“.³ Peale noorema nimeroonika on Wart-
 berge kannatanud ka muud metsijale, nii et
 kroonika peab mõnede havi ka käsitletava
 täo sarnaselt. Jürvoo ülestõusust ning vä-
 hipeetüfilitest sündmustest räägitakse siin
 nõnnuõhinnamalt kui noorema nimeroonika,

1 St. Nahtre, lu. 143-155 jn.

2 Sealsamas.

3 Hermann von Wartberge, Chronicon Livoniae,
 hrsg. von E. Strehlke. Separatabdruck aus dem zwei-
 ten Bande der Scriptores rerum Prussicarum,
 Leipzig 1863.

peljude nimuseaduse andmete ignoreerimise-
ga on fürvõo ülestõus Wartherge pealt mõnne-
tatud eestlaste püüdes taganda ristiusust.¹

Vähese materjali kirjutatava töö osusekselt pe-
mised orduhoidi Marburgi Wizandi krooni-
na säilitatud katkendid.² Wizandi teated ordu sõ-
janäimudest ning fürvõo ülestõusust on kannus-
sugand, sageli üksteisele vasturääkivad, mispär-
ast tema kasutamine on soovitatud.

Ettivaatunule manitub ka XVI sajandil Tallinnas
Pühavaimu ksti koguduse pastori Balthasar Russowi
kirjutatud „Lüvi provintsi kroonika“.³ Kroonika
näitab Liiwimaa ajalugu saadaste hõimungostun-
ni Russowi käsikirjani (kuni 1583. a.). 1340. - 1344. a.
täiendab nimetatud kroonika mõnda sündmust
võrreldes noorena nimuseadusega, mis tõenäo-
selt tuleb ullest, et Russow on kasutanud

¹ Vahtre, lk. 101.

² Wizand v. Marburg, Die Chronik (Chronica nova
Prutenica), usg. von Th. Hirsch. Scriptorum rerum
Prussicarum, II Bd., Leipzig 1863.

³ Russowi kroonika ilmus trüvis 1578. a. Rostockis
kõhel võrral ning nelmes, täiendatud trüvis 1584. a.
Bartis.

Sünnuseks on kasutatud viimast, s. o. 1584. a. väl-
jaande nordest trüvis 1848. a. C. E. Napierky tü-
metusel (Scriptores rerum Livonicarum, II Bd.,
Riga - Leipzig 1848).

ningimugust kivistee noorema rünnu-
na hilisemat ümberaastust, kuhu oli tehtud mõ-
ningaid täiendusi. Üldiselt on Russow nähta-
tud allinase suhtunud pealiskaudselt, seegi tü-
mid omapooleid täiendusi, mis enamuses paista-
vad olevat eestlased, tume läo tehtud ajalo-
allinane vähendab samuti pealiskaudselt, mis se-
geli võib viia eestlasele, nagu oleu sin-
midagi uut loatud võreldes nähtatud allin-
ga. Käsitlatare tume rünnuohelt väärved
tähtsana Russowi mõninged täiendused võ-
reldes noorema rünnuohelt 1343. - 1346. aast-
ni.

Mõningaid täiendusi nähaud helbi-õrme kras-
nikatide Põhuse ja Nevgoradi litopisside² vastavad

1 Nünnuohelt on Hählbannu (Hählbannu, Hähle, lu. XLIX - L) ja Vahre (Vahre, lu. 113 - 114) kras-
nikat, kuni kuni jändis samale jändusle eri-
nevalt allinakuhtluse analüüsi abil.

2 Siin on nähtatud kuni kuni avaldatud
vene litopisside publikatsioon, kuni A. Kas-
sowu uurimuste järgil on osa litopisside, ni-
melt Põhuse omaduse, tehtud muudetusi.
Kassow jagab Põhuse litopissid kolme osa-
kuni kahe esimesel (Vt. Tšer. I krt., lu. XXVII).

Kassowu dissertatsioon (Obratšenie na netočnoe
opredelenie vremeni) II ja III kd. pole aga
oleud minuile kättesaadavad (Vt. Vahre, lu. 214,
allm. 3).

osad, mis käsitlevad sama perioodi. Seda just sellepärast, et need pole saasa, vaid oma, s.o. vene vürstlinike poliitilistest huvidest lähtunud, mis olid vastupidised Liivi ordu ja teiste Liivimaa feodaalvõimude huvidele. Sellepärast annavad need võimaluse kriitiliselt mõelda balbi-saasa kroonika traditsiooni. Käbijutes püüdnud vene letopissid¹ Liivimaa rändmuri meel huvitava perioodil väga lühidelt. Võrreldes need vahem materjali Pshave letopissid, eriti Pshave - Liivi ordu vahelised sõjategevused XI sajandi 40-ndate aastate algul.

Hinnatavet materjali pannud käsitletava perioodi uurimises balbi-saasa ajaloolaste tööd arhiivmaterjalide kogumisel ja publitseriimisel Vene - Liivimaa ajaloos kohta. Eelkõige tuleb siin kohal mainida Fr. G. Brunge²,

¹ Käesolevas teoses on kasutatud: Писемные источники, библ. I, описательная и черновая А. Касанова, М.-Л. 1941. (= Пис. I ст., кн. 11-20 Новгородской земли); Летописные и Писемные источники. Период сепарации русского государства, т. IV, Сводные летописи 1848 и сего времени V кн. (СПб. 1851); Летописные и Писемные источники сепарации и сепарации изложения, изг. изг. и изг. сепарации А. Касанова, стб. изг. М.-Л. III изг. сепарации, М.-Л. 1950.

² Liv-, Est- und Ländisches Urkundenbuch nebst Register, hrg. von F. G. Brunge, I Bd. (1093-1300), Rind 1853; II Bd. (1301-1367), Rind 1855; III Bd. (I Nachträge zu den zwei ersten Bänden); VI Bd. (Nachträge - Schluss), Riga 1873.

saadeti O. Stavenhagenit¹ jt. Teadeti oli lugu
 noqutud faabtilise materjali ning krooniate
 teadeti kasutamisel juurde illestannu analüüsini-
 kus ning ule hindamikus. Krooniate, üriau-
 te, ürijade ning teiste rãiliumd alliummeterja-
 lide teateid refereriti, tritueriti ja põhiliselt
 nõustuti nende allimate teadetega. Sellone ellon-
 materjalide teadete automaatne illevõtmise
 ve ilma kriitilise läheneemiseta oli tingitud
 balti-saassa mõisnike ning linnawodanluse
 klassikuidest, püüdest rãilitada omne mõju us-
 ti maerohvale.

Kodanlõun dõntatunni uhtestamisega las-
 tis tõus juhtiv positiivne Eesti ajaloo elõuo-
 danlõunle ajaloolastele. Kodanlõun klassi-
 kuidest tõhtudes oli tarwis teha mõningaid
 õmberhinnanguid uunisse Eesti ajaloo uõst-
 lõuse. Balti-saassa ajaloolastele heideti ette, et
 nende ajaloo uõstlus on „etteuõunne saassa“¹²
 orientatsiooniga, uene ajaloolastele, et see on ve-
 ue orientatsiooniga. Mõningune vãide oli muudu-
 gi õige, uuid ette uodanlus tõus Eesti ajaloo
 õmberhindamisel tõise õõrnusse-uodanlõun
 Eesti uebanõigi uelikuute ringuõõndade klassi-

1 *Anten und Reuse der baltischen Stãnde-
 tage*, I Bd. (1304-1460), I Lieferung, hõsg. uon O. Sta-
 uenhagen, Riga 1907.

2 J. Luiga, *Eesti uebedunvãitlus 1343-1345*, hõnjuh-
 mæss, Tallinn 1924, lu. 5.

üle 50. a. enne Luiga töö rünnakist teostanud, et Renner on kannis täpselt loenenud nomenklatuurid. Tahtis olla originaalne, fantaseerib Luiga nomen nomeni mõtteid nagu vestluse ja taanlaste liit ülestõusu ajal, ülestõusu provokatsioonide ordu poolt jne. Luiga rõhutab oma teos vestluse vaba elu Harju-Virus, mis näitab, et ta pole uude vestluse perioodi majandusnõugetes. Rahnen bühlepanu väärivad Luiga seimused vestluse ja venelaste koostööst enne ülestõusu ja 1343. a. uuevedel, kuid ka siin jõuab ta välja olematu Eesti-Vene liidum. Tema teos rõhuvad mitmesugustest hüpoteesidest, mida ta ei suuda teostada ja teoreetilisena ei jõuab see ühte muut vassingut.

Luiga Luiga ebateaduslikult ja ülepeantult kirjutatud teos olid muudetud negatiiv-
 ilt hindama ka uueaegse Eesti ajalooland, eriti kritiseerivad seda Henno Lepp ja Juhan Loh. H. Lepp annab rebenemise Luiga teos kohta sellele täiesti negatiivse hinnangu. "Ei ti kritiseerib ta teos autorit vestluse ning Taani vassillide sotsiaal-majandusliku vahekorra ebapärase valgustamise ust."²

1 H. Lepp, Märkusi dr. Luiga teose "Eesti vabadusvõitlus 1343-1345" kohta. Ajalooline Ajanägi 1925.

2 Pealsamas, lk. 133-134.

J. Lõbe kirjutas rebenusraamits Luiga tähist, et
 „... dr. med. J. Luiga teos on väga heas usk-
 juhus, et näidata, kuidas ajaloos- allinuid mitte
 ei pea tarvitama”.¹ Lõbele kui hilisemale fa-
 siõstlõule ajaloolasele ei meeldunud Luiga tähist
 Liivi ordu vastane liiga suurel määral tendents,
 eriti kritiseerib ta tähist autorit aga Eesti-Vene
 sõjate ühevägede käsitluse pärast.

Kuiigi Lepa ja Lõbe rebenusraamitsid liikuavad
 põhiliselt ümber Luiga fantastilised hüpoteesid
 ja liialdused, ei paku nad enam-vähem midagi
 uut käsitletava küsimuse selgitamiseks.

Midagi uut ei paku 1343.-1345. a. sündmus-
 te kohta ka 30-ndatel aastatel ilmunud Eesti
 ajaloo aland usutõend. Nii faasiõstlõule suu-
 nitlusega „Eesti rahva ajaloo”² I köites kui ka
 H. Kruusi toimetusel ilmunud „Eesti ajaloo”³
 II köites käsitletakse Jürvöö üles tõusu ja selle
 mõju Liivimaa sise- ja välispoliitilisele elu-
 korrale põhiliselt üksimõistet sarnaselt. Lõbe,
 kes kirjutas „Eesti rahva ajaloo” I köites peatüüri
 Jürvöö ülestõusu kohta,⁴ kehtab allinena

¹ J. Lõbe, Mõned märkused dr. med. J. Luiga teose kohta
 „Eesti vabadusvõitlus 1343-1345”, Eesti kirjandus
 1925, lk. 550.

² Eesti rahva ajalugu, toim. J. Lõbe, A. Oinas, H. Sepp, 7. Vö-
 ser, I, Tartu 1932.

³ Eesti ajalugu, II, tegev ja peatüüri. H. Kruus, Tartu 1937.

⁴ Eesti rahva ajalugu, lk. 375-376.

enamasti Liivimaa nooremad riimuroonid, loodes mõned omapoolad aurtlused, üldjoontes iihineb nimi allorunberjalode üsrd. luga. Estlaste abidriimort Pohuvest ii be Li- be tõenäolisuus, kuna samal ajal ii valitli ta abidriimides Soomest ja Rootst. Pageli jätab Lõhe urooniate teatid tähele paanmata, kui and ii rohi tema vaadetege, näiteus uohit Marbur- gi Wigandi urooniuas, mis räägib ordu uavastu- sest tappa uoiu vastuhauand uetlused.

H. kruusi käsitleus ülestõusust põhineb enam- us uorema riimuroonina teadetil uos mõnede oma- poolste lüasuletustega, mis on mõeldud klluus, et rõ- hutada ülestõusu poliitilisi umärke, nende rõhu- tamine annab kruusile võimaluse unjutada rda rhuuslium uabastustiuunmisena.

Esitava töö siduuehalt paanued uõige rhuum- huvi Nõunogude Eesti ejaloolaste saantund- fureõ ülestõusu aluusse, kllle allorunber- jalide, tema tähtsuse juu. markostlõuue käsitle- misel. Lõii nõunogude uõiuun aljperioodil- esuus kllles rhuutes uul palju uemistusi, alli- uate kriitiliste kaantamist, uodanlõuue aja- loolaste ebaõigete siduuehtade uordamisi juu., mis on kllles uisimises rhuuun idu saaru-

¹ Valitre, lu. 56-57.

jätumalt ka Jüröö ülestõuse käiku, mille se-
 loomne ning teatavalt määratud ülestõuse mõju
 Liiwimaa sise- ja välispoliitilisele olukorrale.
 Tõus on põhjendatud mõningaid Jüröö ülestõu-
 mge seotud küsimusi, mille käsitlemine on
 oluline pealokanduse või esiosa. Nimetatud töö
 juures, mis muide põhineb allikmaterjalide ja
 uue muu kirjanduse väga põhjalikul tund-
 kusal ja kaantamisel, me siinuskal enam ei
 peatu, kuna seda on kaantatud uue tee-
 ma ulatuses.

Käesolev töö koosneb nelmest peatükist.
 Esimeses peatükis on lühidalt kirjeldatud
 Liiwimaa sise- ja välispoliitilist olukorda en-
 ne Jüröö ülestõuse.

Teises peatükis olime püüdnud sel-
 gutada Liiwimaa poliitilist olukor-
 da aastatel 1343-1344.

Tähelepanu on antud ka Jüröö
 ülestõuse põhjustele, iseloomule,
 samuti ülestõuse käigule, kuna il-
 ma nende küsimuste selgustamiseks
 tundub kirjutatava töö usinangi sa-
 nutamine kunstlouna.

Kelmandas peatüvis käsitlеме nõu-
võtlimeult Jüriöö ülestänuu sise- ja välis-
poliitilisi tagajärgi, ülestänuu mõju lü-
vima fodaalühmituste omavaheliste-
le suhetele ning talusliku meijendusli-
kule olukorale.

I peatükk

Liivimaa rüübe- ja välispoliitiline olusord
enne Jüröö ülestõusu

Pärast viise võitlust \bar{x}_{III} sajandi I veenan-
dil langusid eestlased rüübe- ja skandinaavide feo-
daalside-rüübevallutajate all. Rüübevallutaja-
jate löögijõud oli 1202. a. asutatud ja 1204. a.
paavsti poolt nimetatud vaimuliku rüübeordu,
mida tavaliselt nimetati Mõõgavendade ordus.
Pärast liinasaamist saadi lahingus 1236. a.
ludulaste väest ühines Mõõgavendade ordu
saase orduga. Kui see Mõõgavendade ordust
saase ordu Liivimaa karn, mida meil tun-
tuse nimetusega Liivi ordu. 1243. a. ühinesid
Liivimaa feodaalvõimud Riia, Tartu ja Saue-
-lääne piiskopid liidus, mille esmärgiks oli
stabiilsuse ja rahu vahelised suhted ühe
koostada jõe ja väetlusel, vaimulaste, ludul-
te jt. naaberriikide, samuti alustatud rüübe-
te vastu. Järgnevalt toimusid sagedad ühe-
unpõhised Liivi ordu ja naaberriikide vahel,
mille tulemusena 1250. aastal langusid or-
du valdusse ühe ja ühega asuste-
tud alad. Liivi ordu sai $\frac{2}{3}$ ühe alast
ning ühe Sengallia, muutudes ühe väim-

samaus. Ordu alad alud suuremad kui väi-
gil lüütel Liiwimaa fedaalvõimudel: Riia
peepiisnõpik (aletis a. 1251), Kuramaa, Tartu,
Paane-Lääne, Tallinna piisnõpik ja Tšuu-
nurga veldustel Põhja-Eestis uueuu. Ordul
oli 20 riindlust ja 50¹ väiksemat lossi ning
oma sõjavägi, mis tunduselt ületas lüüte feo-
daalvõimude jõud.

Juridoloogilt unulus Liiwimaal kõrgem väim
Riia peepiisnõpik, faktiliselt aga oli see allu-
uus ainult formaalne, kuna viimane pidis sa-
geli palume ordult abi väitluses lüütelste ja
venelaste vastu. Lõpuks ullek, et liivi ordule
unulusid suured valdused, mis tõukas tehes-
tave kiiluma tungistid läbi peepiisnõpikoma-
maade, oli order ka sõjaväel, mehandusloore unu-
sode ja haldusliku organisatsiooniga pealst teis-
test fedaalvõimudest tuguvam.

Liivi order oli puhtamunjalõne kolendal-
väim, kst tema liikmed pärinesid Paasemaalt,
kes erinesid ustlostest kule ja elu-elu pealst.
Kõiu order kõrgemad ametunund, uel hulgas
ka ordunestrod, alid Paasemaalt sode rü-
nand. Kõigi ordusse astujad pidid usgir

¹ V. Riimanni järgi. K. O. Lindgreni, Üleüldõne
ajalugu, Vane ja Kemaag, I, Tartu (1903), lk. 631.

* XVI sajandil oli ordul u. 60 lüüdet (Valku,
lk. 180).

oma elu pühendamata võitluskes, paganate vastu ja elama väga tagasihoidlikult, ei püüdnud nendest nõuetest vinni. Kauplemise, saageli röövimeetega püüdnud order liinid rüüstada, mille tõttu kannetasid ka ustland jt. Baltimaa alustatud rahvad. Juba XIII sajandi keskel vabastati ordusse astujad paavsti bullaga vägist seisust süütegudest. Pole siis ome, et liivi ordusse sattunud uerjategodjad ja sulid usgu kususamalt. Nalul tuli orzi püükeppidel jt. fodeeluuimudel, us saanti rõhustid uohalikuks demuunanda, mingil määral reguleerida order vägivallavastandepuhul order ja alistatud rahvaste uohuorda. Kõikst ajast säilunud dokumentides¹, mis on püükeppide pealt seaditud paavstile, vägistatav elanikuuennale pandud liiga suurtest uoormostest, röövimostest ja väljapressimistest. Nende üriinte puhul tuleb arvestada uida, et nende uoostajad talitvad ülmalt pekuhilostel uaalutlustel order laste paiske helvas valguses, uuid süüni näitaved ued dokumentid ka teatud määral tõelost uohuorde röövellutejate ja alustatute uohul.

Erilost uohu Liivimaa fodeeluuimude bulgas amas Harju-Voru ueselluund, mis Ptersby li-

¹ LUB I, nr. 634; LUB II, nr. 700 jt.

nimetatud Koda-Hõvedsmend), kes nimetati Taani
 nimega ühine hulgast ja olid tihedalt seotud
 kuningasvõimuga. Tegelikult võitlesid asaheldusel
 ainult XIII sajandi lõpul väjannjumeend Harju-
 Viim riitlusega hõvede ust. Tallinnas kaendus
 väim XIII sajandi lõpul (1282) meesustatud see
 kätte. Tallinna piiskopi valdused olid kaunis
 väikesed ning tema väim oli ainult formaal-
 ne nagu asaheldurilgi.

Taani ajaloolased on arvanud, et... „ühtel-
 lovalt ei tule Taani mõju Eestimeel pöördeda väga-
 väikeses“¹, kuid seda seisukohta ei saa tõsiselt
 arvestada. Omaenda fantaatilist väim nimetud
 alade üle, olid Taani kuningad näis süüsed ole-
 sid üsna kergesti kümme või pentima. 1303. a.
 läänostas Eerik VII Maenuud Eestimeel hertogume
 kumms aastaks oma vennale Kristofferile², nähtes
 vestis selles, et nende Taanust unaldada. See
 kuningas etus katus Harju-Viim fideelide
 hulgas esle tõis pehamele, kum ved untsid,
 et hertog Kristoffer* heunab hwi tundme süü-
 ste velduste vastu ning karpime nende privileege.
 Kuningale kum avaldemiseus veldutand
 vasellid mõned kuninglõund linnused, sa-

¹ Danmarks Riges Historie af Joh. Stenstrup,
 K. Erslev, A. Heise, V. Møllerup, J. A. Fridericia, E.
 Holm, A. D. Førgensen, II, København 1898-1905,
 lk. 254.

² AR, nr. 1.

* Kristoffer II oli Taani kuningas 1320.-1326. aasta-
 ni ja 1330.-1332. aastani; aastatel 1326-1330 valdets
 Waldemar III (vt. Dahlmann, lk. 457, 464, jj-d).

id Harju-Võru mürimõdega seotud mürimused järgmiselt. Harju-Võru vasallide survel oli Kristoffer II 21. IX 1329. a. sunnitud neile andma võim¹, milles täendati, et kuningas mingisugusel viisil ei võõranda meed Taani krooni ül-just. Sellest koostimata teigid Taani kuningad Estimaa võõrandamiseks võrduselt vaheld. Juba 1329. a. novembris täänistas kehexelne kuningas Kristoffer II Estimaa kmit Porsle² ja tema poegadile.

Kui 1332. a. suri Kristoffer II, algas Taanis ita-ugnum, mis kestis Waldemar IV väimulituleku- ni 1340. a. Rootsi kuningas Magnus Erus-son kasutas tunnind eluorode ja velleks enamikum Taani aladest Suendinaavre piirsa- rel. 1332. a. tunnistas Holsteini vaho je- henn Magnus Erussoni õigust Skaanle. Juba 1335. a. alad Rootsi valdused nurmed, mida sin oli tundund Suendinaavri: Magnus Erus-sonile kuuluvad peele Rootsi ul Saame, Skä- ne, Norra ja Blekinge (Pähja-Holland). 40-nda- te aastate algul ostis Rootsi Taanilt ka lõu- ne-Hollandi.³

1 LUB II, nr. 737, ug. 871.

2 Seelsemes, nr. 738.

* Kmit Porse oli Peter Porse poeg, kes oli ües Esne Clippingi (1275-1286) teijatist. 1332. a. sai ta lõune- Hollandi ja Semso herzogius. K. Porse suri 1330. a. mais, tema pojad aga lookuvad holjum enne õigus- test Estimechi (F. G. Bunge, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark, Gotthe 1877, lu. 58-59).

3 U. Augerecau, Уетоприч Убегун, Моенбе 1551, lu. 72.

Reetri tundis kuvi ne Taani Eesti ale velduste vastu. Tänu Reetri vallutusplaanidele Eesti alade niites andis Taani kuningas võttes XIV sajandi 30-ndatel aastatel. 1333. a. andis Kristofer II poeg Olto Eestimaa oma tennelule, Brandenburgi markkrahvi Ludwigile naasavara¹. Haiju-Viru vasallid võtsid oma nõunadi ühend-
 lastanduses endale kätte Eestimaa linnused, Tal-
 linne ja Narve nõrg haansad vastu mille Tae-
 ni kuningas ascheldusse Marguand Breidelle.²
 Breide ~~abi~~ vasallide vastu abi ordult ja
 sõlmis 1334. a. sõprusleppega jäme foogtiga, ku-
 bedes foogtule abi eest Haiju-Viru linnused.³
 Kuid seantas vasallide sportotsoon haaspunk-
 ti. Nad ~~ne~~ nõudusid Tallinna piiskopi Olufi
 ümber ja loolusid järeleandmõtet. Olles kinn
 Taani kuningaga fentolide ~~alaste~~, redetud Breide
 peelt, pidasid vasallid oma aluste äärmis-
 selt ehtlimes, mis tõukami neid abi ehtima
 Eestimaa vastu kuvi tunduselt Reetilt. Viimasega
 pidasid nad 1336. a. lehtitõukimisi Viikuri foogti
 vaudu. H. Kuusi arvates niilastas seund emär-

1 LUB II, nr. 755.

2 Danmarus Riges Historie, lk. 295.

3 Kuusi arvates kaitses Breide Taani kuningaga
 kuue, sõlmides liidu jäme foogtiga (Eesti aja-
 lugu, lk. 49), kuid Taani ajaloos on tust-
 niqunt arvenumud. Nende arvates mängis Brei-
 de konn orduga, lootes kuninglõue liinus-
 te loovutamisinga saade hviitust ordult (H.
 Danmarus Riges Historie, lk. 296). Viimelise-
 tetud siduselt Breide niites tundub õiguse alvel.

gil Rootsi ja ordulise veevõidu Tartu piis-
nop E. v. Daler.¹ Rootsielt mingit abi ei saadud.
Rootsi valitav oli siiski ja edaspidi hu-
vitatud Eesti aladest, mis eriti aveldub sees
1343. a. sündmustega.

Taanu kuningas valdusi Eestis pidesid tera-
velt võlves ja Saxe orden ja tema Liivimaa
ham-lüvi orden. Saxe orden saavutas Harju-
Vim alade rühmas suuremat edu kui Rootsi.
Seda tingis juba orden alade vahetevahelised
Taanu aladega, samuti see, et Harju-Vim va-
sallid veerolud ordult sageli sõjalist abinõu
alustatud võtete suurel hoidmisel kui
ja rõõvetubeks lastesse meedesse. 1339. a.
andis Saxe keiser Ludwig IV Saxe ordul
õiguse võtta Eestimaa oma "hooldus" alla.²
Ja kui 1340. a. Taani kroonle tuleb Wal-
demar IV Atterdag (1340-1375), sõlmis Saxe or-
du temaga lepingu, mille järgi orden pi-
di seama Harju-Vim ja Shutzguse, samuti
võin kindlused ja uugu maa Taani Eesti ala-
de valdused ning varandused 13000 marga
hõbede eest,³ mis oli määratud kaasa võtta
võttes Brandenburgi markrahvale. Huvi

¹ Eesti ajalugu, lk. 49; Daleri viitumist Rootsi
1336. a. mainib ka Renneri kroonika: „Hastel
1336 oli Tartu piisnopp Rootsi võimude asjus wo-
de keemas: nal kroon ja ühtlasi kuningas Hage-
nne ja kuninganna (Renner, lk. 79).

² LVB II, nr. 786 ja 787.

³ Sealsamas, nr. 805.

on siinjuures märkida, et ürouus märgitakse hõ-
beda-, rana-, triingi- ja vasesaevanduste müümi-
nist Lause ordule. Nõutetud maapõuevarede led-
kumise võis tulemele osta- müügilepingute velmis
säbleonidest, mis sel ajal võisid tavitund olla,
kuuld ühtlasi annab nende nõutavate ürouus
tunnistust sellest, kui vihe Taani võimud tund-
sid mentaguseid Eesti veldusi. Mainitud le-
pingul mingesid prebtorisi tagajärge sünni esel-
gu polund, unna Woldemarol polund huvi se-
de tähta, et tema õde, kes oli abielus Bredun-
burgi markisehviga, suri juba 1340. aastal.
Sünni näitab espool vaseldatud diplomasti-
lone väitlus, et Taani kuningas oli võus Es-
ti veldustest loobuma kui sellest leedul mõni,
tõsisem põhjus. Järgnevalt vastluseme mõnu-
gaid see- ja välispoliitlori sündmusi, mis teimu-
sod enne Jürisöö ülestõusu.

Suurimed vastulud Liivimaal xiv sajendi I
poolel olod endiselt Riia lounne ja prepiisnop-
nonna ning Liivi ordu vahel. Esiteus astus ordu
välja oma vaubandurleku võistleja - Riia linna
vastu, mille tagajärjeus oli maad lastan sõda.
1297. a. aland ordu ja Riia lounne velud-
u netta suurusod järgmisel aastal uud pre-
piisnop, samubi Tartu ja Saare-Lääne piis-

noptad, kes näin tahtavad Riia linnale. Sõnuti sai
 Riia linn abi Lühult. 1298. a. oli ordu sunnitud
 sõlmima vaherahu. Sellest hoolimata XIV sajandil
 võitlus jätkus. Ordul õnnestus osava poliitika-
 ga, kasutades naavalust, vägivalde, mulitsemist
 jne., osalevate Riia linnale ja peapiisnoppri-
 nende liitlastest. Võitlus muutus eriti ägedaks
XIV sajandi 20-ndate aastate lõpul. Ühendas-
 jakselt on rda fodeeluvõimude vahelost võit-
 lust kirjeldatud Liivimaa nooremis riimaa-
 ndas, kusjuures kroonimümpartia on ordu
 pooltel. Riia taotas ka senord Lühule. Suurvint
 Gediminase (1316-1341) ajal jätkus Lühule tugvõim-
 mine. Lühule kuuluvad motmed Vene, Valguene
 ja Ukraina linnad ja maad, mis tugvõides kaks
 sajandit jõe võitluses tatarlaste, saklaste ja
 vene müstiriimude vastu. Võitlus Prussi ja Liivi
 ordu vastu oli juba XIII sajandi II pooltel lähem-
 demud ka Pihuvet Lühule. Lühulastel ja ve-
 mlastel oli seni õnnestunud tagasi lüüa sak-
 laste agrematsioonastud.

Lühule ja Liivi ordu vahelost veenu kasutab-
 ni Riia ja palub 1329. a. Lühult abi. Lüh-
 dulased teostasidki sõjaväigu ordu aladelt,
 rüüstates kuni Helma, Karusi, Tarustu ja

¹ Renner, lk. 76-78, sõnuti Wautherge, lk. 55-58.

Paisturi.¹ Lühemaa noorema rüürikondne (nude edaspooli lühemaa mõttes nimetame noorema, rüürikondna) Renneri ümberjutustusest selgub, et ordumeistri võitlust lüüdlaste vastu helles mõningasti ordumeistri alamate nõualehord-
 none sõjategevusest. Sellest nähtub, et XIV sajandi 20-ndate aastate lõpul oli ordul peale avelone vaenlaste - s.o. Riia linn ja peepüis-
 nopi opositsioonilis: elemente ne ordu rüü-
 dis. Kasumisele vaatamata, mis teuvivad ordul
 väiti nores lüüdlaste sõjaväigega, õnnestub
 ordumeister Monheimil (1328-1340) 1330. a. märt-
 ris alustada Riia, linnas teinib välg²
 ning lahukelud piiratavete hulgas.³ Sellege lö-
 puvad suured Riia linn ja peepüisnõpna-
 na suuremad nõunpõued orduga. Ordul
 lüütab põhiliselt oma võõram sõjameel jojit-
 vab 30-ndatel aastatel võitlust lüüdlastega.
 Noorem rüürikondne, mis annab nende võit-
 luste tulete võjelduse, meenib siiski rõhuem
 orde sõjakäike. Need ordul sõjaväigud, nõu-
 velvalt kandvad rüüsteriutele seloomu, si-
 und enamuses ordule kuigi eduvad. Seda
 on mainitud tunnustama ne noorem rüü-
 rikondna: „ Selle meistri (Monheimi - F.K.) ajal

¹ Wartberge, lk. 56-57.

² Renner, lk. 77.

³ Vahtre, lk. 210-211.

Pihuva - Novgorodi maaüksus, püüdes vabennemise Novgorodi sõltumusest juba XIII sajandi II poolest alates. Majandusliku väimsuse tõusuga vabanes Pihuva vana rahkonnast ja poliitiliselt XIV sajandil kannasid Pihuva bojaarid veldme vürste pidevalt väljastpoolt Novgorodi. Pihuve faahlist vabennemist pidi Novgorod juriidiliselt tunnustama 1348. e. sõlmitud lepingus.¹ Pihuva ei mude riiki sõltumatuks jüsidea. Novgorodi mõju nõrgenemisega tugevneb Loodu hovi Pihuve vastu. Kui 1323. e. Liivi ordu piiras Pihuvet, pälusid põhuveldad abi Loodu vürstilt Davidilt, kes nimetati samal aastal Pihuve vürstius. Ka järgmistel aastatel säilib Loodu seda teetava Tveri vürstiriigi mõju Pihuveks.

Vastupidiiselt XIII sajandile oli Liivi ordu ja Pihuve vahel suuremaid sõjalisi konfliktid XIV sajandi algul kannis hanna.² Suurimaks vabennemise oli 1323. a. arenemine sõjategevus, mille tulemuseks kannatasid nii ordu ja Taani unine Pihuva veldund. Pihuve ja ordu vahelise sõjategevust käsitlevad mõninged vene letopis-

1 Орденъ историкъ СССР, пермозъ феодализма, IX-XV в. в., в глыбе восток, II, воз. пуг. в. О. Гренибе..., Москва 1953, в. 190.

2 Pihuva - Liivi ordu vahelise konfliktid on Pihuva I letopisid (Пск. I ст. в. 14) märgitud näitus aastatel 1300, 1302, 1313 jt.

sid, nimelt Pihuva¹ ja Novgorodi² omad, samuti on seda väga üksikasjalult kirjeldatud noorema rüütelkonna, mille tehti on kaunis täpselt kampaanide kehtestamine tema poolt kirjeldatud „Lüüvima ajaloo“. Peenise balti-saase ajaloo kirjanduses on seda vähemal määral üritatud ja Kählbaum³, kuid ta üritab sõjategevust täpselt samuti nagu seda on tehtud noorema rüütelkonna. Hinnatakse on selle üsimeet põhjalikumalt uuritud nomenklatuuri ajaloolene S. Vahtra oma kandidaadidissertatsioonis⁴, kus Pihuva ja ordu vahelised võitlused on üritatud maaplaneerimise meetodoloogias rõhutada.

Lüüvima noorema rüütelkonna tegevus algas sõjategevus 1341. a. ja muutus eriti ägedaks 1342. a. Pihuva lüütelkonna tegevuse vastastikkord sõjakäike 6849. a. all (1.0.1. IX 1340-31. VIII 1341), kuid võrdles noorema rüütelkonna

¹ Пск. I кт. лк. 18-20, samuti Пск I IV, лк. 186-189 ja Пск I V, лк. 12-13.

² Lühemalt üritab sõjategevust Novgorodi I lüütelkonna [Kabr. I кт., лк. 354-355].

³ K. Kählbaum, Die jüngere lüütelkonna Keimchronik des Bartholomäus Keenene 1315-1348, Leipzig 1872, лк. XXIII - XXVII, samuti лк. 9-19 (allmärkused).

⁴ Vahtra, лк. 212-224.

ga väiteb, et sõjetegevus toimus põhiliselt 1342. aastal. Sel aastal toimus üle kümne vastastuure rüüe, milledest saadeti 2 rüüe Trabona alla ja pikuvälaste rüüe Tartu piisnepruonde linnas suurejooneliselt. Vastastuureid ühisterebuid toimunud üri tihedelt, et mõni- gi võrd juhtunud eri mündedes liinuvad vastend eestamatult võrku. Luige väidab juba espool mainitud töös, et ordu püüdis pikuvälastege võrku leppide ühises tegevuses Taani vasellode ja eestlaste vastu ning et selle eest- vastuandol tõnu lüdu pealt ontatund teetu- rle Pihuvele, kumb ordumeister Dreileben vii- mastet jaqu saada rüüde abil.¹ Luige viima- ses väites ei tule kahelde, mill on age põhjendamatute väide, et ordu püüdis võrku leppide Pihk- vege. Ebasalme on ke Luige, „Eesti - Taani sõj- töo hüpotees, et piodeelode suurema veevõime tõttu Karju - Viims karmatend telupojed siin võige võrku röövallutajate võrkuise all. Taani kuningas vasellod ei teostanud min- git „võrkuise“ eestlastege, vedd võrkuise võrku ordu ja piisnepruonde de sõjajändudege see võitlustest Pihuve, selle manulinnas Ostrovi ja nendele appitulund lüdulaste vastu.

¹ Luige, lu. 59.

1342 .a. arenenud ägede sõjategevuse põhjuse
 na märgib noorem rimurauikas Riia peapiiskop-
 noma piiririkumust venelaste poolt. Kreonius
 on mainitud, et „... kui uus mees (Dreibben-F.K.)
 Liivimaaale tuli tungisid venelased Riia piis-
 kopuenda, hiiltsid üle piiri, ahitased linnused
 ja kindlustusi ja tahtsid piiskopuennalt üht
 osa maal ära võtta”.¹ Siin on nähtavasti tee-
 tud liialdustega kirjeldatud üht piiritükkidest,
 mis olid harilikus nähtustus prodaalse villes-
 tuse perioodil. Riialend seetud ordumistri
 ettepanemul piirile seetunne, mis kuulub
 ne uus ordumistri poolt kaaseantud tala.
 Sii aage, pärast piiri ülevaatamist, jukustatuu-
 re kreonius, kui osee venelasi oli lahunud,
 olne et uunuu kpitud, sest venelased olvet
 näidenud piiri 4 perimeetrit (uunles 34 km)
 peapiiskopuennale lähemale, jäid mõned siis-
 ui kohale ja pidesid venelastega rüümaaga.
 Sii teunis tuli tälgi ja ühe venelase vohul,
 us „niis ägedesti seuse ordut ja tezi nde ni
 pelju, et tala tõi talle vastu nigu ja tabas
 ul märel, et ta maha uunuu. Kille uestu

1 Renner, lu. 81.

haares uemlane mōga ja tōi tōlgole haava pähe.¹ Fārgnemund tēningus tapeti 7 uue-
last, ülejäänud põgenesid. Saarlased, kartses
tagaajamust, põgenesid üiesti ja teatasid
jultunult ordumeistrile, us kartses sõda, sea-
tis seetõttu Novgorodi vabandustega, et
uēiu toimunud olme ordumeistri talitundata.²

Ajalasandideat Vahire arvetes ei tahtunud
ordumeister lepitust Novgorodiga, vaid püü-
dis mõjutada bojaride nõuetele, et Novgorod
jääs order ja Pihkva vahelises sõjas eraso-
letuus.³ Order auestas ninjures Pihkva ja Nov-
gorodi vahelise vestlused, mis juba varem
alad teomad ussu saarlastele. Väitlus sõlmiti
1323. a. jaanuaris Novgorodi ja order vahel tü-
delping, mille ühes tingimusus oli, et order
sõdib seni novgorodlastega pihkvelerbi
vastu kuni viimased lohnud uestteest
ludulastega ja ühinevad jälle Novgorodiga.⁴

1 Remer, lk. 11

2 Sealsams, lk. 81-82.

3 Vahire, lk. 219-220.

⁴ Трапезни Бернуоро Кавропега и Пекоба,
ног. рег. С. К. Багво, Москва - Ленинград
1949, nr. 37, lk. 66; ЛУБ II, nr. 685.

kauluse alustas ordumeistri poolt seaditud
tõlu. Orden viimmine vendlasti poolt ei
ärgustanud veel talgi velleletungi vendela-
ste. Tõlu tegutses nähtavasti ordumeistri
nõuelduste ushaselt.¹ Kõiklemine tundub
ka saavlaste etteanne ordumeistrale, et ta-
peti 7 vendlast. Tõenäolisem on, et need ta-
peti 5, nagu märgitakse Pihave letopissi-
des, kuna siin on seaditud märgitud ni-
meliselt (Novgorodi III letopissis).²

Esimene müstertu, mis orden ja Pihave
vahelises rajas ette võetuse, toimus pihavelas-
ti poolt Letzalliansse 1341. a. lõpul või 1342. a.
algul. Färgnevalt velmustus orden healivalt
võitluses, sundides sõnakuulmisele ka Tartu
piiskopkonna vasellid, kes ei tahtnud rajas-
tegaunist Pihave vester ose võtta,³ kartes
piiskopkonna laastamist. Pihave alade
anastamise kindlustamiseks ehutati Vistru-
line ja Aluseme linnused, mis velmused
1342. a. macyaprievens (25. märts).⁴ Pihavelaste
katsed need linnused vellutades ebaõnnestand.
Kuid ka ordul ei läinud nende seadida
oma usmäki - Tsheska vellutamist. Pihave-

1 Vahtra, lk. 218.

2 Seelsemes.

3 Renner, lk. 82.

4 Seelsemes, lk. 83.

lastele annavad abi surmüürst Gedimīnase
pojad Algirdas ja Keistutis, millede väed see-
huvad Pihuve I litopõssi teatel 1342. a. 20. juu-
nil Pihuve. ¹ Pärast seda kui Algirdase poeg
Andrei võitis, sai ta Pihuve ², hiljem ka Pe-
lotski vürstiks.

Mõlemapoolsetest allikest oluneb, et noogu
1342. a. juunil ei saavutanud Liivimaa feo-
daalid ülevaalu võitluses põhjelasite ja lu-
dulaste vastu. Mõlemad allikad püüavad esle-
tosta oma võite ja veenlase kaotusi. Eriti püü-
takse sel etstarbil suurendada veenlase arvu-
list sunnust, et siis võetud puhul näideta ves-
tase nõrkust. Kuna riivõhjal pole etstarbekas
analüüsida mõlemapoolsete allikate tea-
ted selles küsimuses, märgime vaid, et noo-
rems riivõhnikas on vestaste arv mõni-
gi võrd mittevõrd rohkem suurendatud
kui Pihuve litopõssides. Üldiselt on aga
noorems riivõhnikas andmed ümrikasja-
loksed Pihuve litopõsside andmetest, mi-
gi noogu riivõhnikas võitlus toimub ran-

¹ Печ. I кт., л. 18.

² Salsanes.

³ Орепу нек. СССР, т. II, л. 526.

gett orden poliitilise huvide nõuandelt.

Liivi orden ja Põhjala vahelisel võitlusel on teatud mõju ka jüröö ülestõusule. Vastastuimed rõõvetud kuningad maa teotlikke ja jände, saunsi elad ustlaid, tiivlaid jt. rahved¹ sunnitud sageli osa võtma sõja-ümbundest kas orden või mõne teise meeskonnaga.

¹ Renneri kroonikas on nimetatud 1342. a. Irhoskat piiravate orden-, foogtide- ja Jaani kuningale kuuluvate vägede hulgas ka lätlasi, tiivlasi ja eestlasi (Renner, lk. 85).

II peatükk

Liivimaa poliitiline olukord aastatel 1343-1344

1. Jüriöö ülestõus põhjused ja ilmsõn

Kogu ulmises peatusis vaatlamine, alid Lii-
vi ordu sõjalised pingetund XIV sajandi 40-
ndate aastate algul sunnitud peamiselt
Pihuva vastu. Ka 1343. a. jätkusid ordu met-
od auastada Pihuva alasid. Nii märgib kroo-
nik nimeroosina, et 1343. a. kevadel püüas
ordumeister oma vägedega Tribornat. Just
sel ajal algasid eestlaste ülestõus Eestimaa
Taanile kuulavas oses - Harjus. Renneri kroo-
nika alustab kirjeldust Jüriöö ülestõusust
järgmisel sõnendega: „Aastal 1343 Pihva jü-
ri (jüriööel - F.K.) toimus suur tapuline Harjus,
kust eestlased Harjus tahtsid oma unningaid
saada ja hakuand asjaga nii peale. Ühel
mäekünkal asus maja, kelle tahtsid nad Pih-
va Jüri ööl põlema süüdata; siis tahtsid nad
korraga kallale tungida ja ära tappa kõik
sõudlased koos naistega ja lastega. Nii see siis ka
sündis, kust nad hakuand surmuseks löönud mit-

seid, naasi, sulaseid, teenijatekruunuid, aadli-
ke ja mitteaadlikuu, naasi ja vana; naasi, kes
olid sause verest, pidid seal surema. Padose
kloostriis löid nad 28 munnua surmus ja põ-
letasid uloostri. Nad põletasid make naasi
aadlikuunde mäisad, väisid maa risti ja
rästi lähi ja tapasid naasi sauslased, ueda
nad väite said.

Pärast seda valisid nad 4 usti talupreega
kuningetus, need ehtasid end kullatud na-
nuste ja kirjude kumbedega, penid endele
pähe neitsikroonid (mis olid sel ajal mäs ja
kullatud), mis nad olid rõõvinud, sidusid
kullatud vööd ümber oma uelha; see oli
uende kuningliku ehe. Kes naistest ja lastest
mest naist pääs, need löid mittesaus
uaded surmus, põletasid make uirunud ja
(munuade - F. K.) oomid.¹

Küüis algas 22. aprilli ööl uestu 23-det
aprilli uetlaste ülestäus rõõvellutajate ues-
tu, mis aueldas Tuquwet mõju uagu uane-
uimee ude- ja välispoliitilisele oluorrale.

Renner näib ülestäumus rehustikuu ja poliiti-
lost üritust, mille uemärgius oli sauslaste ja
tuoste uöramaslaste uöimne uouuueuimine.
Sellest jaonest ei pu ta aga uindlalt uimni.

¹ Renner, lu. 86-87.

Rehuusliku - poliitiliste tegurite nõuvel märgib ta veel ülestänuu rahvaalised motive. Eesti-
 lad olewat ordumestriole uueaand, et need on
 raskuste poolt „... uana piinatud ja uueatud,
 et need uida uanem enam sallide ega välja
 kannetada ei suutund”.¹ Eestiaste rasut
 meajandusliku elu uorde on niu märgitud
 veid eestlaste rönade uandu. Hoopis tiisiti re-
 gustab füriöö ülestänuu põhjusi Marburgi Wi-
 yand, kes nüb ülestänuu ukõige rasute rahval-
 -meajanduslike olude tagajärge: „Astal 1373, mis-
 ter Luteri (Ludolf Königi - F. u.) ajal, kui Ta sui
 kuningas velitus veel Tallinne meel juu, rō-
 husid kuningaga müitlōd ja vesellōd elanikke
 nūi nunt uoormiste ja piinedega... Nende
 (frodadōde - F. u.) vägiuuld eli nūuōrd nur, et
 ned nende (eestlaste - F. u.) nairi hēhōstasōd, neit-
 sid vägistand, verand ära võtsid ja nūid
 nequ orje uantasid.”²

Hermann v. Wartherge peab emenorda üles-
 tänuu põhjuseus usulisi motive: „... pēuval
 enne Pūha füri peeva lengerōd Tallinna
 piiskopkonna vastrōstōd ära usust.”³

Eestlaste muhtumine katoliku uirikuuse, prust-

¹ Renner, lu. 87.

² Ser. rer. Pruss. II, lu. 501.

³ Wartherge, lu. 62.

ritse ja nende poolt teinutatavasse võtmesse
 polnud sugugi pooldav, eriti kui võtta arvesse, et
 kirou nõudis 1/10 saagist nn. viirunnimuse näid,
 samuti mitmesugustelt netaloun viirungaga ko-
 tud talituste eest tuli samuti maksata. Samu-
 ti elasid, eestlaste seas kama mälestused kao-
 tatud vabadusest, isisade usust ja nombust
 ning õhutasid rahvamesse vähemelt passivo-
 sile vestupemise, mis tõusis teatavate ajavähe-
 miuste järel ka aktiivsus vestupemises!

On aga selge, et usk ei oleud ülestõusu pea-
 mine põhjus, kuigi ta omes teatud osa üles-
 tõusu juhtumisel.²

Liivimaa ja Pruusi kroonikate nõvel mää-
 gib jürisõ ülestõusu mõne väga ära ka Nov-
 gorodi i letopiss. Letopissi autor näib nasse
 tundvat ülestõusund eestlastele ja rõhutab,
 et ülestõus kandis frodaaside vastase liiku-
 mise iseloomu.

Elpeelõeldust nähtub, et ülestõusu keasalg-
 ud, samuti hilisemad kroonikud en jürisõ
 ülestõusu iseloomu ja põhjuste suhtes aval-

1 Eesti ajalugu II, lk. 30-31.

2 Viinutatud kroonikate kammis viinuvad
 rletund on näidetud H. Krummi (Eesti aja-
 lugu II, lk. 120) ja S. Vahtra (Vahtra, lk. 224-227)
 poalt.

demud mitmemgusid arvamusi. Balti-riisa
 kroonikutele on tüüpiline see, et nad püüavad
 näidata eestlaste julmuse riisa fodaalide koh-
 luvusel, viimaseid aga niitute kunnatajatena
 talupöögede ammuoli all. Hoeneke poolt üles-
 tõuse kohta kasutatud termin „suur mõrv“ ka-
 dus ka hilisematise kroonikutise ning seda ka-
 sutasid hiljem ka balti-riise ajaloolased. Vi-
 mased andsid sihiltsult mõrmitatud põldi
 ja ülestõusu ulrust talupöögede oluorrest, et
 tõestada väidet, mille järgi „suur mõrv“ polnud
 midagi õigustatud. Väiteus uus tuntuks balti-
 riise agrar-ajaloolasi A. Transche-Rosenecki,
 kes tunneb hästi XIII-XIV sajandi alluimetajale,
 ei leia mingeid sobiasl-mejanduloune põh-
 jusi ülestõusnus. Oma teös „Suunnimarduse
 teanimine Liivimaal“ avaldab ta arvamust, et
 ülestõusu peaniseus põhjuseus oli XIV sajandi
 30.-40-ndate aastate väga rahuu poliitiloune
 oluord.¹ Ning unna ülestõus teanis rahuu
 poliitiloune oluorrest tõttu, siis ei saa seda pi-
 dade agrar-või sobiaslus revolutsionius.²
 Kõndil väiditel on midugi alust, unnd me

¹ A. Transche-Roseneck, Die Entstehung der
 Schellenpflichtigkeit in Livland, XXIII Bd., Riga
 1924-1926, lk. 529.

² Sealsamas, lk. 541-542

pöde aladel. P. Vahtra andmed olid 1343 -a.
 Harju-Võru tõenäoliselt 23 mõisat, milledest 21
 asusid Harjus ja ainult 2 Võrus.¹ Seega ena-
 mus Estis kelle perveodi kohta olemaschvartot
 mõisast asus Harjus ning viie mõisat^{type} tõi
 kaunliult naasi talupoegade elunora hel-
 venesse. See oli üheks põhjuseks, miks üles-
 täus algas just Harjus. Nagu kolju näeme,
 haars ülestõus just menäinseid maanondi ja
 laanmeid. Nendel aladel oli varumatel aega-
 del olud suure tähtsusega merenahbandus ja
 nalastus. Seesland ja teesland aeg sunnivad
 estlased algamööde merenahbandust kõrve-
 le. Seegi tõi naasa uusi majandustare res-
 uusi ning rahulolematuse suurenemise.

Kõnuti klemivestuludega talupoegade ja
 fodeelide vahel olid ka rahustinud vestulud
 väga teravad, unne maa vallutavise tulemu-
 una XIII sajandi I vürandil kujunes siin
 eespluaturijate niht peabegu täieliselt vür-
 ranestist vallutajatest. Lõs aus ühismõndli-
 le pöntravente erimeid fodeelid talupo-
 gadest kulle peobst. Nad mõtusid põtgli-
 mit estlaste kummituse, iovitand nende
 moraali ning kultuuri^{üle}. Seega põimustid

¹ Vahtra, lk. 238.

alamivestustelud väge tihedelt rahvuslõu vast-
tuleldega, mis suurendes veelgi sotsiaalselt
vastustelude teravust.

Ülestäsem puhumisele adtes teataval mää-
rel neasa peale sotsiaalmajanduse ja muu-
de nimetatud põhjuste talleaegse poliitilise
olukord. Olgu märgitud, et xiv sajand oli
üldse tantsud ajajärgune, mis oli võnas talu-
rühve rahutuste pealest. Lääne - Euroopas põh-
justas talurühve ägedat vastupanu fodaalsüste-
mi laostumise, ülemineku venedelt fodaal-pä-
risoosjustiivelt vormidelt euoplukturomose muu-
le, painduvamatele vormidele, mille aluses
alud rahalis-vaubelised muutid. Lääneleel
vastupödi, nagu nägime, teonud xiv sajandi
algul talurühve olukorra halvenemine,
eriti Taanile kuuludes Harjus. Harju-Vi-
ms kujunemine olukorda 30-ndatel aastatel
vaatlesime juba ülmas peetiis. Fodaalse
Taanis võimus ei lubanud ke 40-ndete as-
tate algul ülle maa muhte midegi ette võt-
ta, et üindlustade nin oma postidase. Kün-
gi Taanis tuli pärast 8 aastat interregnu-
mi troonile Waldemar iv ja üemvaim ülle-
ga mõnevõrra üindlustus, ei sunnud ta foda-
alselude omavaheliste tilude ning pineva vahe-

uure tähta Rootsiaga loolunde müttest müüa
 Estimaa. 1341. a. pärineb Waldemas IV üri¹,
 milles märgitakse, et Taani kuningas müüb
 Estimaa Saase ordule. Kuningi see leping täit-
 mist ei leidnud, oli Estimaa enne jürvõ
 ülestõusu enam-vähem tõrsalt müümas or-
 du vätte. Oli vaja ainult tõsisemat sõngit
 selles nimes, mis leidis aset jürvõ ülestõusu
 näel ning see order saavutas saigi teos.

Estimaa haaramisus ei vastanud teha-
 ri ja Rootsi, enne Magnus Brinssonile eli bea-
 da Taani võimus ning fodealtõule almasdu
 heitragite ja urelvete vahel.

Rootsi võimud püüdsid püüde sauderida
 uuhelone Taani vesellide ning eestlaste nau-
 du, kes Saase elame aruud, müüd mingit
 tõsisemat ajendit sissetungus Harju-Võruse
 nad enalgu ei leidnud.

Ülestõusu puhumõde aotasid neasa ka sind-
 mund Põhve piiril. Just 1343. a. uueid elid
 Livi order pingutused müsti nunnatud Põh-
 ve alade haaramisus. Kuningi Harju-Võru
 talupojad kindlasti ei suutnud taibata kõi-
 nide sise-ning välispoliitiliste jõudude uue-
 nisi ning nende pingutusi Estimaa haarami-

¹LUB II, nr. 805.

uus, nägid nad siiski sündimusi, mis toimusid nende vahetus läheduses. Mainigem siin kohal ümningloke linnuste ampumist vasallide pealt, tülosid vasallide ja ordu vahel jne.¹

Seda ngast patoloogilist olukorda lastroolind-
tavasti ära nähtade Harju-Vim talupojad
ning püüdsid vabade ühneajitist enne ühi-
maa lähel tegevama nõuaburgija veldusse.
Mis punktub ordusse, siis alles ühneajitist en re-
ne midagi mindlet öelde, nes talupojad kest-
sid selle neutraalsust või mitte. Vähtevasti ordu
neutraalsust mindled siiski ei eldud, unne
ülelõies puhkes just siis unne veduväed piirasid
Tibonet. Tervalt peelt en siin vägagi põhjust
arvata, et leedibi abi venelastelt.

Umland elid varunigi alustanud est-
len, vüti aga XIII sajandi ümberandil väitlus-
sausa rõõvellutajate vastu. Vastastunne vü
ei katunud täielikult ke pärast Eesti alusta-
mist, unne mõlmed rahval eli ühine vaula-
ne - lüvi ordu.

Eestlaste väljastunmist elutas ke lüduks-
te edukas väitlus sausa ordurüütlite vastu.
Laulaste lüvi aasmõtele regeerisid estlendit.
Belimaade alustatud rahval nõudvete üles-
tõusudega. Leodue moment üles tõusmas elogi

¹ Vahtra, lk. 252.

1343. a. nevedel uui Liiwi ordu olõ sõjas Põhva-
ga. Sõjategevusest venelaste vastu oli Harju talu-
pögedel windlasti teated, uuna ne ued en-
dod muuniti suurematst sõjakäimendest osee wõt-
me. Sõjanäiguga naasuwed majanduslõund
rasused aitarod keelgi kaasa ülestõusm puh-
kemisele. Noorem rüürikonina, samuti Wart-
berge ning Harburgi Wigendi uroonikud mäs-
gived ülestõusm ühelegust Harjus. Nüüsi algas
ülestõus windle plaani järgi. Talupojad pi-
dod olema juube warem wõitluswaluis, set
uudis muudu uelitade nähtust, et ülestõus
algas ühel ajal tuues Harjus. Ülestõusm äge-
damed uolded olod Tallinnast ida jõe uegu
suunas astuwed Jällähtu, Jüri, Kuuseli
ja Harju - Jaani uuheluonnad, samuti Tallin-
nast lääne suunas Keila ning Harju - Ma-
dise uuheluonnad.¹

Kuigi nooremas rüürikonines märgitau-
re erikohel Padise uleasti põletenust, üi sai
näite, et ülestõus oleus alguse saanud just
selt. Igatõhes Padise ümbrus oli üus estme-
si rajone, uus talupojad ulued laarast.²

Osa ajalestasi on olund aruennud, et
ülestõusumitel oli uues wabestade uegu
Eesti. Nii märgib ajaloonandidaat J. Kahu,

¹ Währe, lu. 254.

² Seelamäe, lu. 254-255.

ilmselt mõjustatuna Luigast, et... ajal, mil or-
du väed olid lõunas, Pihkva juures, põdsid est-
lased ühe haabiga veestatuna uugu Põhja-Es-
ti ning vallutatuna Tallinna ja Keapselu.¹
Panniti põdi lõuna-Eesti veestatama deedi
ja Nene vägede ühistõugiga.²

Siin on tegemist ülestõusmisega ja ulatuse mittemoistamisega ning allikate
väärse tõlgendamisega. Ülestõusmisest võib
järeldada, et hajulend ei olnud keemise lep-
pimise eest ülestõusmisest algusest tõste püüande-
de talupoegade, kus muide eldi valmis ilms-
elt samuti välja astuma. Eesti tõuseb se sil-
ma searlaste suhtes, kes olid aletis tundud
nõrge võitlusmoraaliga, kuid alustasid Põis-
de piiramise ning saadete hävitamisega al-
les 24. juunil, s. o. 3. kuni kolme, pärast ke-
de kui hajulaste peajõud olid Tallinna
all purustatud. (Põisade loomist tõste
lõdemete loomist tõste maavõimudega eest
ülestõusmisest raskendades muidegi ulatise fu-
dealne ülestõusmisest ning võib alla ka har-
juliste kartus tõmmata eest pleenide or-
du ja piisuspuuandade talupoegi. Ilma ordu
ja piisuspuuandade vägede vahelõigamisest

1 J. Kahu, Jüriöö ülestõus. Nõukoguõpetaja
18. IV 1953, nr. 16.

2 Saalsamas.

oli loaturu Harju-Vim vasallidest vabanemises. Nii-
süis vähemalt erialgu oli firiaõ ülestõusu etteval-
mistus loomane, püüdnud ainult Harjuga. Mis aga
kõlbele sellele kuulub, siis siin oli ta teinud suurepä-
raselt läbiviidud, kuna ei esinenud ühtki rüüst
ning ülestõus tehes saas ning teani fodaale
täiesti eotamatult.

Esimeseks Harju talupärgade ülesandeks oli saas-
laste ja nende eluolude likvideerimine. Edasi oli
tarvis teataval määral väimse organisatsioonide. Sel-
lus valiti neli unningat. Sõna 'unningas' on ger-
maani keele, millega eestlased tituleerivad oma pea-
likuid või vanemaid.¹

Selles, et valiti just neli unningat, aga mitte üks
unningas, tuleb näha eestlastele veel varasematele
sejanditele omast ühiskondliku korrektsiooni mõju,
millel maanonna esotas sisid kihelkonda-
de vanemate kogun ning seegi maanonna oli
kaks vanemat. Et valiti neli unningat,
siis võib oletada, et eestlaste ras säilis
mälestus sellest, et enne vallutusaega Harju
jaquus kahes - Harjikus ja Rävclaus. Niiis
esindavad nunnbazi maanonna de naks unningat.²

¹ H. Moora, Eesti rahve j - radevahvaste unjume-
st on healooogia endmeil. Eesti rahve etnilist aja-
loost, Artiklite kogumik, toim. H. Moora, Tallinn 1956,
ku. 87.

² P. Johansen, Die Estlandlörste des hiber Census Da-
niae, Kopenhagen - Revel 1833, ku. 168.

Väga tähtis on noorema põlvkonna mää-
 rus, et mingid valdigi talupoegade hulgas,
 nime haritud alluvad räägivad eestlaste, see-
 laste, karpilaste jne. ülestõusust, ega märgi nende
 sotsiaalset päritolu. See sunnib arvama, et
 kuigi revolutsioonil momentid oli ülestõusu
 sotsiaalselt muut tähtsus, midlega on seletatav
 järele ülestõusu erandne hoog, kiire levik ja
 eestlaste meelitu viha kõigi saas- saost kurna-
 jate vastu, ei tohi arvata, et liinumisest oleus
 osa võtnud neigi Eesti ala rahvas. Liinumisest
 jäi emale liinarahvas, kes eestlased moodus-
 tavad enamuse elanikkonnast.¹

Ei ole ka mingeid andmeid, et eesti fodaalid
 oleus ülestõusust osa võtnud, kuigi voodanliku aja-
 loostadus oli sotsiaalsel, et eesti üliksand vi-
 sis ülestõusu usotsas. Vastupidist arvamust täen-
 deb ajaallu, et pärast ülestõusu mahamurumist
 eesti fodaalide oluord olulost ei muutunud.²

¹ Eesti NSV ajalugu I, lk. 185.

² Side, et eestlaste hulgas oli peale maa velli-
 taunist ka fodaale, täestas voodanliku ajaloo-
 ne P. Johansen (uspool nimetatud töös - Eetland-
 luste, lk. 745-745 jne.). Vänoogu de ajaloolane S.
 Vahtra teigi vlls viisimuss na täiendusi ja täes-
 tas, et peale ülestõusu ei toimunud eesti fua-
 daalide hulgas mingit järsku muudetust
 halvemuse poole, neigi paljud need vähemalt
 osult seitud ülestõusuga (vt. Vahtra, lk. 243-
 246).

Kõrvuti üldjuhtude veli nurga taarus võistua
 väiksemate üsuste juhtude velimine. Sellele
 viitab noorena nimerooniua kumari üm-
 berjutustuse mänuus, et pärast Tallonna püra-
 mosele asumist talupojad, löid mütlid¹ (täp-
 semalt: der slagen se ridders-uel löid ned mütlid)¹. Seda mänuust väib tõlgendada kui mütlite
 löömist lahingus, seega nende üle väidu
 seavutamost või kui teatud fuedeloomiaeg-
 set protseduuri, mille pidi läbi tegema õge
 nuus, kellel oli õigus saada mütlous. Enamus
 ajaloolasi on valdunud esimese tõlgituse
 poole. Et siiski oli tegemost mitte väidrya
 mütlote üle, vaid talupoegade rest abt'juhtide
 velimisega, seda on seni kõige uenuvannelt
 nutunud täestada S. Vahtre oma dissertat-
 rionis. Sama seonuoha on varem kaitsnud
 P. Johansen ja J. Libe, kuid ueneriua sellosel
 tõlgitumisel tegid nad uohu uua, väites, et uue
 esti ülduonud pidi ülestõnuust osa võtma
 (Johansen)² ja et ülestõnuustega oli lütunud
 orduuendi, sest tist mütlous liua saab
 ainult see, kes uue on mütel (Libe)³.

S. Vahtre kasutab nimetatud seonuoha

1 Remer, lk. 87.

2 P. Johansen, Estlandliste, lk. 747, allm. 1.

3 Eesti rahue ajalugu, lk. 379.

tõestamises noorema rüütelkonna Renneri ümberjutustuse ja Russowi meenutuse võrdluse ning arvele, et Russowi väljend „talupojad need-sid endi hulgest kuningad ja vürstid“ (... hehken... Könige vnde Försten vnder sine vngeworpen...)¹, on noorema rüütelkonna esalvõttel ebatäpne tõlknõu tulemus. Russowi, vürstid tähendavad ilmselt sama, mis Renneri „vürstid“. S. Vahtre arvates tähistab „vürstlite“ - s.o. abijuhitide valimist ka nooremas rüütelkonnas vürstivõimudele järgnevat lauset: „Nad olid aga nimes, et kui neil võõrast abi ei ole, siis ei või nende valituse kaugemas piirima jääda.“ Vahtre näeb selles märkuses ulme mõtte (nagu teid nad vürstid) jättes, mis viitab, et talupoegadele oli olemas teatud võimuparast - valitus, mis koosnes üld- ja abijuhitidest.² Kuuld seda lauset võib tõlgendada ka erinevalt, pidades silmas märkuse ülevõtmise vürstivõimudest. Nimelt võib avaldada, et mõigi talupojad teid Tallinnas all vürstid lahingus, jõudsid nad veendumusele, et see võit oli tühi ning et peod olid ahvõrgede voheltoomidega need võivad purustada, mispärast nad otsustasidki etside abi võõravõimudelt. See võide on siiski verguseluhil-

¹ Ser. rer. Liv. II, lk. 25.

² Vt. Vahtre, lk. 258-259, viiti aga 260.

ne ja paljud asjaolud räägivad sellele vastu. Lisaks märgitud argumentidele, mis räägivad sellele ette vastu, väis mainuda veel seda, et föödaalide kaotustest poleks noorem rünnakusõjaka hakanud rääkima, sest kaerule keites alati ordu ja teiste föödaalväimude huvi, jättes mainimata nende lihasnõusid.¹

Nüüsi arvud ülestõusund pärast Harjumaa puhastamist röövelhüüetist Tallinnat piirama, mis oli föödaalide etrustave vastupannu murdmisus vajalik, kuna Tallinna müüride vahel elas suurem osa Harju-Võru föödaalidest. Tallinn oli tuguvaste kindlustatud ja talupojad ei suutnud linna vallutada. Väib-alle arvestavad ülestõusund ka Tallinna alamühikude aktiivset teetust, kes alles hõljuti olid veel talupojad, kuid rehvustest Tallinnas 1343. a. pole ügatsakes säilunud mingisuguseid teateid. Nähtavasti ei jalgunud nad selvi haareta, kuna linnas oli palju rehvustatud ordurüütleid.

Mis puutub noorema rünnakusõjaka teatesse, et Tallinnat piiras 10000 meest, siis on see vägaagi kehtlane märkus. Eestlasi väis tal ajal üldse alla umbes 150-200000 inimest ja neist harjulari ca 13% rege 20000-25000 inimese piiras.² Kui arvestada, et nendest pooled olid

¹ Vahtre, lk. 260.

² Pealsamas lk. 263-264.

mehed, kaasa arvatud leprad ja raugead, mis pro-
le võimaliku, et linna olus püüesid 10000 meest.
Püüajate hulgas võis aga olla ka naised, sest feo-
daalide perekondade hõivatamisest võtsid osa
ka naised.

Suuga oli ülestõus Harjus kaareunud nagu ta-
lupoegkonda ning uni võtta Tallinna piira-
jate arvu laenuas mõttes, siis võis Harjus üles-
tõusumid täiesti olla ligi 10000 õunest.

Ülestõusand palusid abi Rootsi väimundelt
Laemes, nimelt Soome enheldurilt, Tunn poog-
tolt Dan Nicholssonilt, keevates talle oma raske
elukorra üle ning lubades abi sest laenuas-
da roostlastele Tallinna linna. See täendab roost-
laste ammuvaegret kavetust Tallinna kaarami-
siks, saamuti nede, et eestlased olid sellest tead-
lõund. See asjasolu täendab ammavõrde, et Harju-
Nim talupoegadil oli sõdemuid soomlastega.
Ka arheoloogide, etnograafide ning kultitead-
laste meenud unimund näitavad, et eestlas-
tel olid soomlastega tõheded sõdemud mit-
te ainult I aastatuhandest p. m. a. a., vaid jü-
ha palju varem ja see jätkus ka II aastatu-
handil, millel väheml määräl, kuid enam-
vähem pidevalt erus ammuise eestist soo-
me, eriti edelaosse.¹

¹ Ilvora, lk. 100-101.

Soomlaste vanden teadsid estland sooblaste
 navetrustest Estimee milles. Ei tule siiski ar-
 vata, et estland oleks lausa peenunud soob-
 lastele. Tallinna lubamisega pöörd ved nõustu-
 ma hēda muul, sest vastand uural polus neile
 abi lubatud. Rootsi huust Jaani velduste vas-
 tu Eesti oli ne ulmōs peabimūis juttu. Kirguūi
 noomūnate tētted uūi ka mōned muud fak-
 tod naitavad, et soobland taltsid Esthimeel
 uluēige haareta just Tallinnat. Selle esmān-
 gi saavutamūsus oli naitavasti ka 1336. a.
 Vihuri fōrēti peelt antud soobed naupe-
 mūstēigund. Tallinna kodanikele 3 Soome
 linnas: Vihuris, Velkalahel ja Viimlahel.¹
 Jirvōō ūlestōus avas ^{võimulust} Soomes arvatele Root-
 si vōimūdele Jaani unūngē lēti velduste,
 uluēige Tallinna haaramūsus.

Kui ūel vastu 23. aprilli algas ūlestōus
 Harjus, siis mōne pāene pīrest haaras ne ka.
 Lāänemēa. Nii mārēib noorem nūmēroonina
 Lāänemēa sūndmūste vōhta: „Mōni pēev pā-
 rest seda tōid ka lāänemēalased nūmē saas-
 lend mūmūus, ueda ved est lēidsid, nūne-
 gu Harjus oli sūndimūnd, lānsid ja pīresid
 Haapselu ja tēpsid Lāänemēel 1000 nūimēst,

¹ LUB II, nr. 777.

noori ja venni.¹ Saarlasi haares valerahonm woy kes eluge päässeud, pöödod pögenema. Nüüsi puhestati ne Läänemae wöörmeelastest. Tapetud seudste aw on ilmselt hõeldetud, nune Läänemae oli hõredalt asustatud.²

Ülestõus nandumone Läänemaele näitab, et ülestõus ei ähwardemud mitte üksi enem Taeni unninga waele, waid selle lähil kaunetasid ne teind Vane - Liivimae fodealwäimud. Eesti tugwosti pündutas see Seare - Lääne piiswopuoma waldusi. Ülestõusust olod kaaretud ka ordu aled, sest Lohula nantummond alus aluselt ordule. Põhja - ja Lääne - Eesti fodealod olod seega nunes ohus, nune Telloni ja Keapseln olod ümber piiretud, meel ülestõusunte wälte settuund fodealod ja nende perekonnad tapetud. Kaburhinnust kaaretud Liivimae fodealod wägod adumest pääsuteid lüi ordu alis. Eestlaste ülestõusust hinnutatud fodealod olod sunnitud ajutiselt unustama omawahelised aruseematusid pehülod ning woguma jõeude, et päände nelile katastroofilisest olukorast.

1 Remur, lk. 87.

2 Dahtre, lk. 267.

2. Eestlaste liinaseamine Tallinnas all ja Pihuva-Roosri abi küsimus

Teleskats püües Liivi ordumeister Bundard v. Dreiben sai ülestõusust teada järgi ja võeti andu avatavasti aprilli lõpul.¹ Selles, et võita aega, saatis ordumeister ülestõusumiste juurde ordumeister, "... kes kult omas ja ueda ueda tundsid..." sõnumiga, et ta 4. mail tuleb ise Paidesse. Kruemise sõnede järgi pidi ordumeister lähirääkimistel nõudlaste gema, "... mis põhjus neil (eestlastel F.K.) alles ära-
largemine oli, ja kui süü saaduste pool on el-
mid, siis tehes ta hooliga püüda, et kõik asjad jäl-
le heas saaksid."²

Ordumeister hõndas ärgesti hädasõnu suunust ning asus teile Paidesse enne orduväge, andes näsu, et sõjavägi talle järgneks, samuti palus ta Paidesse Riia peapiiskopuanna jõudusid. Et ordumeister lähirääkimistel talupoegadega talitsis ainult aega võit-
ta, on täiesti oluline, kuna vägede nõudamine võt-
tis aega. Ülestõusu mehemunniaga lootsis ord-
dumeister nia teide ammuist ordu savi-keene-

¹ Vahtra, lk. 269.

² Renner, lk. 17.

ta endel nähti Taani kuningaga raskused.

Kuid tekitab probleem, mis puutub sellesse, et eestlased nõustuvad läbirääkimistega. Ka neil oli taanis aega võita. Ihi oli palunud Keetstist ja eel-
gu hiljem näeme, ka Pihuvest. Oma jõududega, nagu märgib noorem inimsoomine, ei suuda nad
„... sõda meistri vastu mitte kama pidada.“¹ Ordu-
meistri ettepanek tundus eestlastele vastuvõetava-
na, samuti pidasid nad arvatavasti tõenäoliselt,
et neile on isikupunkturnähtus kindlustatud, sest muu-
du poleks sinna saadikud nelja kuningat. Väib-
la julgustas talupoegade tulekut läbirääkimistele
asjaku, et nad ei pidanud ülestõusu otseselt or-
du vastu sunnitud ja lastud ehk isegi ordu ja
karju-Viru vasallide omavahelisi tülvad ke-
nitada oma huvides.²

Tähtsusevääriv on eestlaste otsus alustada
da ordule, kuid see pole mäeldud tervikult, vaid
selles, et venitada läbirääkimisi.³ Mis puutub
ordumeistriks, siis oli tal teatud arvamus eest-
laste võitlusvõimest olimas, kuna nähtavasti
tuna initsiatiivil teinud ülestõumise salga üm-
lemine Kurri kontauri poolt Ravola külas.
Selles koostöös langes umbes 300 eestlast, mi-
na ülejäänud 200 talupoega pääsesid mine-
ma. Koostöös Raviles näitab, et ordumeister

¹ Renner, lk. 87.

² Eesti NSV ajalugu I kd, lk. 205.

³ Vahtre, lk. 272.

ei pidanud oma lubadust lehendada asju re-
hulivul teel. Ka arvas Revolde üle Harjos (Ho-
se nõhelnemes), nii et ordurüütlitel peles ol-
nud mingit vajadust astude lehinguse üles-
täusantiga nii nad alles tõrjalt võtund oma
lubadust.

Läbirääkimistele, mis toimuvad 4. mail 1343.
a., olid saanud Paidese peale Düübeni val-
djalandi komtuur Goswin v. Herone, Riia kom-
tuur Dirc v. Rambow, Järva foogt Wilken v.
Ilsede ja veel mitmed teised Liivi ordu ja piis-
kopuondede tähtsused väetised.¹

See fakt, et ordu tähtsused nõuandvad ümber
piisnõuondede esindajad olid tulnud peaa-
gu täies nooruses läbirääkimistele talupoega-
dega, täendab veelord, nii tõsine oli feo-
daalide olukord. Samuti annab see tunnus-
tust sellest, et tunnind olukorras ei saanud
ordumeister järgneva tegevuse nimel üksi et-
rust langetada.

Peale ordu ja piisnõuondede esindajate
tulid Paidesse „... Tallinna piiskop ja ustlaste
veli unninget koos kolme sõjamehega“.² Hu-
vitatav on see, et Tallinna piiskopi Olufi (Olaf)
ilmutust nimetatuse koos talupoegade juht-

¹ Vt. Renner, lk. 88.

² Sealsemes.

tõde sebumõõge. On tõeäoline, et piisnap Olyf tuli Padesse ülestõusute aasta all, kes teatasid talle Pades toimuvatest läbirääkimistest ja nõudsid piisnapi kaasatulekut. Viimisel palund vist ka põlijest eriliselt varta, kuna sõnapidamine oli ustlaste kes erilises aus.

Pades läbirääkimisi on varemis põhjeli-
malt valgustanud Heenele, kes avatavasti
ka ise kohal viibis. Krooniu on läbirääki-
miste sisse tugivasti osavõtjaks, andes selle
edasi ordule suurepärases valguses. Marburgi Wi-
gandi kroonikust selgub, et talupoegade juhud
võisid läbirääkimistel julgelt, põhjendades üles-
tõusu põhjusi ja olud ordumeestri ees, et nad poleks üalgi ülestõusu alustanud kui
ordumeister „... mille vähegi üigust alus and-
nud”.¹

Ordumeister, millele tõlu olevat ustlaste sõ-
nad valsti edasi andnud, käskis Järva foog-
til talupoegade juhud oma hoolde võtta ning
venda ust „hästi hooldada”. Lühikeses osum-
pöruks, kus ka Järva foogti osumpeis sai
raskest haaveta, tapeti viim ustlaste osun-
ged ning velen sõjameest.

See ordumeistri häbirääkimine osun leidis huk-
kamõistmõst inegi mõningate konservatiivsete
kalti-seuse ajaloolaste poolt. Kui märgib ajaloo-
lane E. Seraphim: „ Pole midagi ütelda, si väi-
lund just mütelõõmalt veenlasteige ümber! Ine-

¹ Ser. nr. Pruss. II lk. 502.

ku sõnasmundriku tunnustab siin (Paide - F. K.)
 nimeku tubli mehe (Driilebeni (!) - F. K.) mälestust.¹

Ülestänu juhtvõle neburloa tegevuse helven-
 des talupoegade eluorde, ust esialgu polnud
 teadnud läbirääkimiste tulemustest ning pra-
 hante pundumine väis tevitade võhuluse üles-
 tõusute ridedes.

Peale „ordeni sijakuhtu ostungit“² nagu Luige
 tabavalt nimetab Paide läbirääkimisi, arvab Dri-
 leben nime sijavõega tule Tallinna suunas. 10.
 mais jõudis ordumeister Kimmelle nülle ja tegi
 siin jõudude nõondamisiks äöpäevase peetuse.

Kimmelle peetusuuses põnes Driilebeni ul-
 vägi nooru ustleste ülsalgaga. Nooremme-
 kroonika teetil sulod 11. mai varahommikul
 200 talupoega Kimmelle nülle linnatänavasse
 üsmärjil.³ Samas ümbruses liikus veel teinigi
 ustleste väesclun. Paide läbirääkimistest oli
 meoduund umbes nädal ning talupojad väi-
 sid jube aimata, et nende prahtute usi po-
 le hästi väimund. Samuti olid nad teadnud
 linnajate kaudu orduvõgede liikumist Tallin-
 na suunas. Kahes Kimmelle nülle juures beim-
 und nooru põnes langes 100 ustlet. Orduvõed
 jäid pidevalt velule ja varsti suldogi orden
 prahtundudil abi ülsalgale, ust Kimmelle nülle
 ligidel oli oodet- ustleste vellehtungi Piltse-

¹ E. Seraphim, Geschichte von Livland, I Bd.,
 Riga 1906, lu. 142.

² Luige, lu. 76.

³ Renner, lu. 88.

maa loogiti vägedele. Orden peajõudude nõuete-
saldumisel taganesid ustland Kanavere rappa,
mis oli taktikaline teige seenu, sest raskesti-
elostatud tüütiltel oli raba rannem väidel-
da. Kalljus oli raba väise ning ülestäusmu-
ta vägi muudeti imber piirata, kesjuures le-
hingus tüülitega lauges 1600 meest. Lahing pidi
olema siiski kannis tõine, sest kroonile on mu-
nitud tunnistama, et „... nel (Kanavere raba-
F.K.) löödi maha vend Herman von Kesen¹ ja nel
kaks orduvenda, neli aadlõunu ja 14 talupoega².
Lahingu ägedust täendab asjolu, et ordumeeste
oli isulimult sunnitud rappa minema ning
selt välja tules nägi armibult välja: „Illeht
... , oli märg ja poine³. Nagu näitab ülestäus-
mud talupoegade võitlussalvade olusolu edasi-
liikuvate orduväe täheduses ning keenu põrked kim-
mele ja Kanavere raba juures, püüdsid ustland
mistakes hinnega peatada Tallinna muus
linnuvaid order sõjajõude. Ilmselt Kanavere
lahing jäigi mendrol aimuuses võiduõnni-
munas lahingus, sest lahingus Tallinna all
polund saustate kaotund võst mitte muigi mu-
ud.

Pärast Kanavere lahingut polund ustla-
nd sunnelõud enam märnuvõärset vestupe-
nu ontama ning kolme päeva möödudes,

¹ Oli varem olund Viljandi komtuurus, iga-
takes ühes dokumendis, mis pärineb 16. aug. 1330.e.,
on teda nimeodi tituleeritud (RUB 1, nr. 744).

² Renner, lk. 83.

³ Sealnes.

kolmapäeval 14. mail, jõudnud orduväed ühe
 peirisooma nurguni Tallinnast. Peab märki-
 ma, et peletungivete orduvägede hulgas oli
 ka piisuspuondede vägesid, igatahes märgib Ren-
 neri kroonika orduvägede hulgas nimeliselt Turai-
 da foorsti vägesid, millood kuuluvad Riia pea-
 piisuspuonda.

Et ordumeestrid oli võitluses ületõusnutega
 umbi nõgemusi, eriti koks kaastuohke lahingu-
 ga Kanavere rabas, siis tema lahinguplaani
 kohaselt võeti eestlastilt võimalus vajaduse
 korral tõmbuda murde rappa, milles putau-
 se sõjamäe raba, millega liituvad lõunest ja ke-
 gust Lae ning kirdest Tondi raba.

Talupoegade salgad arustel siis arvatavesti
 sõjamäe raba ning linna vahel - Lasnamäe ja
 Ülemiste järve ümbruses.² Eestlaste taganemiste
 aratõrjumiseks etteanditud Turai- ja Võnnu
 foorstidele tehti veel ülesandeks mulutada eest-
 lasti allaandmisel: „Seal kõneles Võnnu foorst
 eestlastele; meister saatusid teda küsima, kas nad
 on ka mõtelnud oma sõjariistu maha panna
 ja alla anda; vastus see sünnis, siis heidetas
 nende peale armu, siiski niivõrd, et nad mõnda
 algatajad peavad välja andma. Eestlased olid
 sellele nõus.“³

See Võnnu foorst lähirääkimiste tulemustest
 teatas ordumeestri-le, siis kehtis viimane nõu-
 sõjanõu-koogu, milline tegi etuse, et eestlaste mahu

1 Vt. Vchtre, lk. 283 (allm. 2).

2 Sealasamas.

3 Renner, lk. 89.

tulees püües. Ordumeister nõustus. See näitab
eritsus, et ordumeister pidi arvestama teiste orde
vämmise avanemisi ning tundis püües kaevata
tõestada, et järgnevad ordumeistri sõnamund-
mine ei ole selle süü.

Noorema rüütelkonna andmeid olid Tallinna
alla saanud kaunis suured orde ja piiskop-
kondade jäänd. Kii jäändid Tallinna alla jäng-
mad orde vämmind: Riia, Võljandi ja Kursi rü-
telkonnad; Paltamaa, Järvaja Võnnu foorbid. Pea-
le nimetatud ordujäändude olid Tallinna all
kõrtelemata Riia piiskopkonna väed (Turaide
foortid juhtimisel) ning Tartu piiskopkonna jäänd.
Viimane võttis neos orduvägedega osa Tribos-
ka piiramist ja liikusid neos orduvägedega Pai-
dise ning ka Tallinna alla.

Saasa fedaalvägede arvulost suurus pole
väimalik kindlalt määrata. Seda on püüdnud
teha luige, kuid tema arvestused põhinevad
fantaasiale ega arvesta kaheldumise olusid.¹ Sii-
ki on ilmne, et ordujäänd kui mitte arvulult, siis
ulvestuselt ning taktikalt olid ülestõusumistest
kindlalt üle, misparast viimane olidui nõus
alõstuma ja ulved maha panema. Kui võt-
land tõesti olid nõus alõstuma, siis teis rda
põhjustada eimult uluõõra keine hindumi-
ne, kui nähti, et väljavõetud võidus pol-
nud. Alõstumisele teis neid kallutada ka
väimalik vaele informatsioon Paide lähirääki-
mistest, seimbi lubatud Rootsi ning Teme ali-

¹ Luige arvets oli 1343. a. mai kespaigu Dri-
ubeni vämmind Põhja-estis ca 25000-30000 meest
(Luige, lu. 64-65), mis tundub aga liialdusena de-
gi siis, kui nende hulka lugeda fedaalide pealt võ-
tatud ühe telupärgi.

jõudude püüdmine. Väib-olla lootes veel abi saada nimetatud võimundelt püüdes ustlased aega võita ning oma jõe hoida järgevateks võitlusteks. Viimane oletus ei ole siiski ühigi kindel, sest tähtsamate juhtide väljajätkamine ning niigi vähete rüvede mahapanek parii kogu maa ja järkva tegevuse suure ühisjärgi alla.

Pärast on tõenäolisem, et eluvooraine hindamine, aga samuti orduvõimude lubadused „armuandmisest“ muidugi ülestõusumid alustama.

Lehving sõjamäe reba juures oli elluviidud teadete järgi väga lühike, kuna nende pärast saava fööderali pealetungi talupojad hõlpsalt põgenema reba suunas, kuid need elvet tepebid lühikese ajaga saadeti pealt. Nooremime nimetuse järgi langes Tallinna all 3000 ustlast, kuid espool on kroonikas mainitud, et linne piirajaid oli 10000 meest. Kui arvustada, et Kavola, Kimmela ja Kansure juures langes 2000 talupoega (300 + 100 + 60 + 1600), siis jääb veel järgi umbes 5000 meest. Tuleb arvata, et nendel õnnestus niiki sõjamäe rappe põgeneda. Seda kinnitab ka asjaolu, et 1343. a. sügisel puhkes kirjus uus ülestõus. Et osa ustlastest Tallinna all pääses, neda võib välja lupeada ka Novgorodi, Tšibapissist, kus on mainitud, et „... tõi maha üstlase oma mehe ja re, Tallinna maa ja ^{Narva} haldamises... Siis tungisid nende peale orduväed ning tapid need 14000 (S. Vahtre andmil tõi närvuiga järgi 4010)“, aga

¹ Vahtre, lk. 320.

ülejäänud osa põgenes Saaremaale¹. Kui püüda
 kroonikas nimetatud vahamine „Всѣмъ вѣдѣти
 оу” täiesti Saaremaale², siis on tub väikes, et osal
 talupoegadest õnnestus Tallinnelt põgeneda. Nov-
 gorodi luterlase teated on aga siiski väga nepi-
 sõnalised ega anna ülestõusmist ümgi selget pil-
 ti. Kui uskuda aga tehes käsikirjas märgitud
 teated estlaste arvu, siis võis täiesti umbes
 5000-6000 ülestõusmist põgeneda. Et need just
 udu Saaremaale põgenesid, ei ole ümgi täenõ-
 line, sest võitlusid jätkusid veel Saaremaal,
 seunuti poleud estlastel vārepāest transport-
 vahendeid. Ülestõusmist põgenemist Saaremaa-
 le nimetab Kroonika vist nores Saaremaal
 puhunud ülestõusuga ja ordurāgede ket-
 tega seda lāmmatada 1344. a. kevadtalvel.
 Koostamata, feodaalide reeturlikult kaalale-
 tungist Tallinnelt all õnnestud ülestõusund siis-
 ni uue vestupann. Nõnult pāest lahingut
 tulid peljnd uodaninud vāitluspaigale nūg
 nel olvet ius hecovetud estlane iuhle lāu-
 nekodaninule kallele tunginud. Ilmselt Ren-
 neri poolt on loetud noorene rāimuseonika
 teadetele mārmas: „... nii uueuudinud elid need
 sauhaste vastu, et sel peellõunnd uul tēbis no-
 deninun tappa...”³ See uueuudinun konnuntāer
 nāitab õnnselt estlaste võrgit vāitlusvõrāsti

1 Hebr. I nō., lu. 357.

2 St. Vahtre, lu. 392-323.

3 Renner, lu. 90.

ja nende vaha fideelide ning lünnadele vastu.

Muutis on näide, et ülestõusmiste hulgas oli ne sordane. Tallinn all vangilangemise saadusest reebui ordunike teada, et ülestõus 5 päeva pärast seotavad abivõrged Tünn faagolt.

Balti-saase, samuti mõninged uudeborn Eesti ajaloolesid veaberd sõjamae lahingut üri üles tõusm tõppu. See tähendab aga järgnevat sündmuste alahindamist, ülestõus uletuse tundurvet vähendamist, sest ülestõus lastes ne tõstke Eesti aladile ja võttis nel ähvardavame ootamata, sundides liivimae fideelide abid võtma sigi Lääne-Euroopa fideelrühvide erundej talt.

Süüsi mõnus ajas oli liivi ordunikele duuorra peremes, võti mis punktub Taani ümriuga valdustesse. Taani võimud olid oma võimuse ja raskete uallelitungi kartusel sunnitud loovutama Tallinnas liiva ordu healde. Tallinnas, samuti Reuveri aschelduniks määratause Voljandi kontuur Gorwin v. Heroue¹. Taani võimudega rasked ühisimustest tuleb põinemalt juttu järgmises peatüvis.

Liivi ordu oli kuninglõue linnuste oimperiivõruga sunnitud faatilõvalt Harju-Viru perimehus. Vastis kinnitavad paljud Harju-Viru, samuti Liivimae ja sigi Priivi fideelid ordu tegemise äigias. Fideelide daummentides oli märgitud, et ülestõus

¹ Seda Reuveri (Renner, lu. 20) teedit kinnitab ne vastav üriis, mis kannab Kempere-16. v. 1343.e. (LUB II, nr. 814).

mehesummine ning Harju-Võru usaldamõne
 ordu neitse alla oli hädavejalise ja et Taani
 vi väimund side see pelurid.

6. juulil 1343. a. teatavad Liivimaa noorud
 Waldemar IV eestlaste ülestõusust, mille mahamurrumini-
 st ning arpeelom sõjast v. sõduse valimist¹;
 7. juulist 1343. a. on pärit saamerisulone ürou
 Riia linna²; 27. X 1343. a. teatab sama Tallon-
 na linna ja kapiteeli, Rume ja Padise abti-
 de, Taani kuningaga nõunike ja vasallide ning
 Tallonna rae ühendatud document³, Umbes
 saamerisulond on 1343. a. II pealt pärinevad
 järgmised documentid: Tallonna linna üri⁴
 Waldemar IV; Tallinna piiskopi ja kapiteeli ning
 Padise abti üri⁵ Taani kuningale; Tallonna lin-
 na „attest“⁶; Tallonna piiskopi „attest“⁷; Prussi piis-
 koppide pealt transsummeeritud Tallonna piis-
 kopi ja terve sõjaste üri⁸; Saani-Lääne piis-

1 LU B VI, reg. 967d

2 Sealsamas, reg. 967e

3 LU B II, nr. 820.

4 LU B VI, reg. 967f

5 Sealsamas, reg. 967h

6 Sealsamas, reg. 967g

7 Sealsamas, reg. 967i

8 Sealsamas, reg. 967e

uopi ja uapiitli, attest" ja nelja Pruvi piisuepi
traussunt.²

Võib arvata, et nende ühenduste dokumen-
tide uastamine loomus liivi ordu paluünni-
ni. Ordumest ja tüved ordulüüand vajasid
need Taani kuningale seeditavate dokumenti
ema näitumise õigustamiseks, sellest, et lasta Es-
kimee oimperiinist orduvägede pealt peista kas
velgus,³ suge ebameelduste hoidumise Taani
kuningale ja võimalou, et ne Rooma paavsti de-
mens VI poelt. Saanti teendob mainitud uir-
jade saabumise Taani kuningale, et eestlaste
ülestõus mõjutas tugevasti Liivimaa sõjapoli-
tilist olukorda ja avaldas mõju ka välispo-
litikale.

Kuna me ruttasime ette uoks Taani ja or-
du vaheliste uuhete vaetlemingele, siis pöördu-
me tagasi Lõjamae reha juures toimunud la-
hingule järgneud sündumiste vaetlemisele.

Pärast ülestõusumise purustamist hukati
ülestõusumise antiuunmed tegelased⁴ ning uijärd
liikuisid orduväed 16. mail eden Läänemaa-
le, et päästa piirajatest Haapsalu. Sealsetest
sündumistest märgib uoorem nimeuue
vaid, et orduvägede uuholejändumisel taluujad

¹ LUB VI, reg. 967.^K

² Sealsemas, reg. 967.^m

³ AR, nr. 36, lu. 25.

⁴ Ut. Vahre, lu. 290.

ei omtanudki vestupenu, vaid „... jooksed... so-
hu, võsse ja reppa“¹

Kiingi telupoegade vestupenu oli nõrgem kui
Harju, ei suutnud ordumeester Läänemaalaste-
ga stabiilselt arveid viindada, sest telupojad
jooksid laiali. Ka sellest, et ordumeester ise läis
Läänemaale ja jättis Tallinnasse ainult gar-
nisoni Gowroni. Sõrve juhtimisel, võib järelda-
da, et te lääne-Eesti sündumusi võttis tõsis-
malt kui rootslaste vedetavat kallalõngi.

Üllatav on see, kui täpselt olid ^{just linn} informeeritud
rootslaste saarmisest. Tallinna all vangilau-
gund saarlane tunnistas 14. mail, et tema poeg
peab saarmale viie päeva pärast ja tegelikult
tulidui rootslased alles 18. mail saaru-
sid laevadel Tallinna alla Viiburi poogbi
vööd. Färgrööd päeval jändis nohale ka tema
poeg mõne leevaga.

Et rootslased olid väga täpselt informeeritud
Soome tulvete vägede saarmisest, annab
tunnistust sellest, et neil pidid olema lähed
sidemed Soome väimundega. Kui nõrumbale
kehti dearmit - 14. ja 18. (19.) mail, siis näe-
me, et rootslaste saarmiseni polnud jää-
nud kiingi palju aega. arvets päevast, mittel
teinud Sojameie lehing. Peepäest on arusa-
dad, mis rootslased nii meelhitlikult püüd-
sid taustada seuse fodealide väe liikumist
Tallinna suunas ning mis nad väga reaktiiv-
tingimustel olid võisid alle andma ordumeest-

¹ Remur, lk. 50.

ride. See oli arvatavasti mõeldud rüües, et võita
 aega, heide oma jõude pärestibees võitluselus.
 Nüüd oli oluword muutunud. Eestlased olid
 Tallinnas all löödud. Leidil olive Rostocki lae-
 va meeskonnalt said rootslased teada Sojamae
 lahingu tulemustest, mis „... ajas foogti vohale ja
 kurvastas tida.“¹ Maale läudtatud saadron uue-
 du nõuab Turu foogt turvet maalitulemus.
 Linnareed annab nõusoleku ning järgnevalt
 on Turu foogt Ol Dan Niclissoni pitvajamine
 Gorwin v. Herduge. Nooremast nimuseanimestat-
 qub, et Turu foogt väsis mitte vejadusst us-
 lesi alustada, veid rüüst, millist „... ülevahut Ta-
 ni kuningas tema isandale, Rootsi kuningale
 on tõend, sellepärast talitvat ta ude rüüst
 maal uätte maasta.“² Herduge vastab, et ta
 püüab uahu nimetatud riigi vahelosi rüüstod
 parandada. Ning foogt oli sellege nõus ning
 tehti rahu.³ 21. märst 1343. a., millel rahu sõl-
 muti, on sõlmutud ua uesbaa üriin.⁴ Selles
 teatavad Turu ja Väikuni foogtoid ning 5 Root-
 si kuningas esindejst, et nad on sõlmutud
 vaherahu Taani kuningas nõunike ja värgi te-
 me alamate vahel Eestimaa kuni 14. märsti-
 ni 1344. a.⁵ Üritus püüdu Gorwin v. Herdu ni-

¹ Remmer, lu. 91.

² Salsamnes.

³ Salsamnes.

⁴ LUB II, nr. 815.

⁵ Rahuleping nimetatati Taani ja Rootsi kuningate
 üriinutega, mis pärinevad 2. aug. ja 5. sept. 1343. a.
 (LUB II, nr. 816 ja 817).

ni, et tal polnud juriidilist õigust Tacu u-
 nuga nimel esinemises, kuid endine Tacu au-
 heldus Konrad Preen oli seni selgitamata põh-
 justel ordu vang¹ ning Preeni asetäitja Bert-
 ram v. Pareubene arvatavesti Herone pealt pärast
 Tallinna tulekut nõvaldetud².

Nooremast rünnakuvast oluub, et Herone ja
 rootslased jõudsid saamis kergesti nõuabppule.
 Seega ei saanud vsti talupojad rootslastelt -
 nõuabstelt preubilselt mingit abi. Vastupidi,
 Liivimaa fudealide oluud muutus niidla-
 maus, et neil polnud varta rünnakut seljaba-
 gant.³

Räänivime aboosumise niivimust Rootsi-Soome vöi-
 mudelt. Kas abi ka ludent ja Novgorodist pelubi, po-
 le teada. Ludent polnud vde esialgu lasta, et
 nel kaimus sel ajal vöi flus väimn pärast Ge-
 diminase pöegade Algirdese ja tema poole hoid-
 va Kriistubse ning ülejäänud vendade vahel.
 Väib oletada, et Novgorodist abi pelubi, et nll
 vüstiingiga olud ustlelil had vdermed juba
 x^{III} sajandi I poolil vöitlus sause ja suandi-
 necva anastjatega.

Üks punkt abiootimise Põhuvast, siis liidis
 su nihtavesti ent hõljem uni Rootsi-Soome vöi-
 mudelt, sest Renner märgib vake ustlase miin-
 umst Põhuvasse peeli vde uni on kirjeldatud
Turu ja Vüburi faogti vägede niivimust Tal-

1 AR, lu. 24-25, allm. 2.

2 Igatahes niivimust on S. Vahre arvamus (Vahre, lu. 288).

3 Sealsamas, lu. 282.

linna reidil. Eritis si ole sin tõenäoline, sest nooremis rüüraosades on mündmused antud enam-vähem kronoloogilises järjekorras.

Ja Remeri kroonika kirjeldus eestlaste poolt püha-valastele teetatud mündmüüdist laseb oletada, et abipalumine Pihuvast si toimunud kohe pärast ülestõusu algust, nagu on väitnud mõned nõukogude ajaloolased. Kroonikas on abipalumise kohta Pihuvast kirjutatud järgmist: „Niid oli kaus eestlast Harjust Pihuvast laimud ja uuelastele teatand, kuidas näin saadand Harjust uue meistri ja ordumeestadega on maha tapetud ja eestland ühe kuningaga velimud; tahavad nad münd müüdist võita, siis nõuesid nad müll mas enda kätte saada.“¹

Harju saadumate sõnad püha-valastele on muudetatud. Kroonikast ilmneb, et nad on lohtsalt väitand, teetades ka ordumeistri tapmist. See pole tõenäoline, sest uui eestlased tahbid näideta oma olukorda paumane tegehimust, et alisesmist küündada, siis palund ju mõtet teatada ühe kuningaga velimisest nelja asemel.

Kuid ordumeistri ja uendade tapmise mainine kroonikas on tähtis sellepolest, et see laseb umbuandu arveta, millel eestland pihuvastalt abi palusid. Ilmselt on olund kroonikale teada eestlaste Pihuvast käimise alg, mis pidi olune pärast seda uui ordumeister piies Irboonet, sest müüdu poleus saadumud saand

¹ Remer, lk. 91.

põhuelastele teabade ordumistri tapmisest. Lisaks ordumistri tapmisele on meenikus märgitud ka „orduvendade tapmisest Harjus. Kogu meenimest selgub, toimunud esimesel novembripäeval ordu ja ülestõusnute vahel alles mai algul, seega siis võisid ka restlased sarta seeditud Pihuvase mei algul pärast esimesi novembripäevi ordujärgudega. Kui seeditud täiesti läkitati Pihuvase alles mai algul, siis see aitab selgitada ka faktu, miks Pihuvase väed veelgi rohkem hilinesid kui Rootsi-Soome väed.

Loetlus odanabrõte teatavale osale õige, kuid ette ütates võib öelda, et see ülestõus kaikin munita ei suutnud. Maimu leval peolel tunnis põhuelaste vägi Tartu piiskopkonnas. Lään-Eesti feodaali olustasid kannis suured venelaste väed. Noorem rüüraaonia kirjutas selle kohta: „Küsimis noogord venelend 5000 meest, tungord Tartu piiskopkonnas, röövord ja põletord väige jänge, tapord Otepäi all inimusi ja loomusi, uude ned kätte radd.“ Suga jäändord venelend Otepäi alle. Pihuvase lekapisidest selgub, et need põhuelastige nõbord utust see ne irhoskeland. Lekapord mainord, et rebu kestis 5 päeva ning et väitlused kestord selle aja jooksul põhuelast Otepäi ümbruses. Ja edasi: „Kui ned (põhuelend - F.K.) seitsord tagori Pihuvase peajudi vangidega, tuli änni tagajamõne saundaste poelt, kes tungord neke järele uaus

vehemased (qbe nonpussa)¹, uni nad elid jänd-
und seevett Vastalüneri, Väinex Boroni niles nft
sastul: ... ja pihkevelend kannasrd valmistuma
lehingus saudaste vastu...² Põlvne - lelapis-
ris on märgitud, et lehing toimus 1. juulil, mis
on eesitus. Tegelikult toimus lehing 1. juulil
Vastalüna ligidel.

Kuudas toimus mis Läänemaa pöödealvägede
koosmine. Teatavasti viilis ordumester nel ajal
Läänemaal. Lõuna-Eesti - kinnupääl, elid
nel ajal riialaste vööd Dideroch v. Rambow'i
juhatusel, sennti nutis ta pihkevelaste utust
teede saades koondada Põlvamaa foogti vööd
Hillebrandt v. Luteri juhitudel, aga ka Kark-
ri ja Sauala foogtide vööd. Nooreme nimerev-
vise teetel saadeti kirjed ehõpalmuse es-
märgil Otepääl, kus asuvad Tartu piiskopkonna
vööd Johan v. Ükskülli juhitudel. Üksküll an-
dis need kirjed ühile ustlasele, kes need pidi toi-
metama Tarvstr nautimisele, kuid kirjed ei
jäändud õigel ajal kohale, sest... tulupeeg set-
tus tee pool ölle juurde ja jäi sejuures pikali,
nii et kirjed ei jäändud õigel ajal pärale.³ See
teede on tunnistus, mis kaita, et Läänemaa-
Eesti tulupeegid püüdnud ahõstada vana väge-
de tegevust.

Kuõgi Riia nautimise Rambow ei saanud
ahõvõgerod Otepäält ja Tarvestust, arus tehis.

1 Nonpussa - pikummeõat, umbes 40 verst.

2 Пис. - М.т., кн. 20.

3 Renner, кн. 51.

ni tagasi pöördumate venelaste jülitamiseks. Põhja-
 fuudaalide väed olid vist kannis naised, sest põhja-
 valaste vallakirjungi ning lõuna-Eestis võimaliku
 talu pöördede ülestõusm kaitseks oli mainitud
 teisel pooltel Põhja-Eestist ära toodud Riia kom-
 tuuri ja Pältsamaa frooti väed.

Lahing venelastega pidi olema nullaltni
 äge, sest mõlemapoolsed allinud mainitud ves-
 taste suuri naotusi, nimelt 1000 meest. ¹ Omski pool-
 set. Omski poolset naotust olid elund Põhva
 I letopisõri järgi venelastel 17' ja noorema riim-
 kroonika järgi saadastel 18 meest.² Seda kujuta-
 ved mõlemad allinud lahingut oma võiduna.
 Väib arveta, et mõlemate vägede naotused olid
 nullaltni suured, kuid etnograafid ülevaade ei
 saanud kumbki. Põhja-venelastel väib siiski al-
 gul olud ebadeu, sest nägu märgib letopisõs
 "... teind lõvõrd aga reganus magamata oleu
 tõttu ja niivõisi miti mõõda usaldas huumused
 must paljud."³ Sel viitilõval momendil oludat-
 ni papp Rude paarimase rathumund ja viimil
 Põhvaosse tõmmi venelaste kaotusest. Novgoradis-
 se pidi seedetava papp Fema abivägestõd pe-
 lums, kuid eme kontrolliti siiski, kas Rude
 teated on õiged. Nad ontusõdõu usdivases,
 sest venelaud olid Irhõnka juures, laagris
 pulkamas, sest nad 3. juunies jändõrd Põhja-
 vasse tagasi.⁴

Ke Novgoradi I letopisõs on märgitud, et vene-

1 Печ. I кн., л. 20.

2 Реннер, л. 31.

3 Печ. I кн., л. 20.

4 Салсамас.

laste ja seudlaste vahel toimis lehvung Ostrutine jäme juures, ning rõhutatakse, et seudland ränd-rid lehvungus suuremaid kaotusi.¹

Puga linnub, et seudlastel ei õnnestunud hävitada Põhve väge, kuid ueljus jäi ka uel-
laste sõjanäin poolimuse, sest nad ei jõudnud Põh-
ja-Estosse ja otseselt ei abistanud ülestõusundast-
lasi. Kui uelused tegidui sõjanäigu Estosse, siis
oli nende mõtus müüduzi Lühineea fodealode üri-
gestamine või ueljaühtutamine; esti felpreegede
otsesest elistanimis ei saa süüselh rõnuide, sest
ülestõusund felpreegede ja sõjanäinu organisu-
uati uue fodealode uelastikuid elod selles
luga erinevad. Mõhnapooltelt eliketest ilm-
neb, et põhueland tegelised Lühne-Estis uue mee
lastaninge, sunniti märgib Põhve I letopis, et
uuelult tagasipöördumisel oli põhuelastel uue-
sas pelju uange.

Põhuelaste sõjanäinu tulub hinnata üldi-
ses mõttes - sause ja beami fodealode uetu
putave uõtluse uõnuuohalt. Objektiuuult
uõttes hõddis põhuelaste sõjanäinu tüünil ajal
hõrnuu all Lühne-Estis fodeali ja sunniti
uueid tõmbame osa jõude põhilõstest ülestõu-
sust haaratud rajoonidest uõtluse uelused-
tega. Su age uerjundes esti felpreegede uõtl-
lust oma rõhujatiga.

¹ Hobr. I uis, lu. 357 ja 359.

3. Poliitiline olukord 1343. a. II
poolel ning 1344. a. talvel

Sein elud ülestõusust harrastud tõsiselt ainult uus endist maavõnda, nimelt Harju- ja Läänemaal. Liivimaa fodeaalide vabariikliku olukord halvenes veelgi, kui suul ülestõus hakkas ka Paasemaa.

Saarlased elud olud unni Eesti vallutamise saadete ja taanlaste peelt Eesti hõimude kas oma majandusliku ja kultuurilise arengutamine poolest ei olnud. Nende juhtiv osa ilmusse ue võitluses rööviallitajatega XIII sajandi algul. Ka pärast maas vallutamist elud saarlased iseseisvameed kui mandri eestlased. Eriti ägedat vastupanu ositasid nad saarlastele pärast viimaste kaotust Saule lahingus 1236. a. Saarlaste rahustamine õnnestus saarlastele alles 1241. a., millel viite suniti peale leping¹, mis annabüle- vatti nende rahustustest ja õigustest.

Nad pidid maksma hinnuseid igalt adra- meelt peal mõistet rannaid kas piiskopi pealt

¹ LUBI, nr. 169.

seaditud loomadest või nende püüdnud või
 hinnuse transportima Riiga või Läänemaa.
 Saarlased olid sunnitud jälle vastu võtma
 võitum. Neil oli volustusi ka püüda ja vi-
 vada haas. Kuid Saaremaa säilotas oma seni-
 se omavalitsuse autonoomsuse; tegutsesid
 maavanemad ja selle nõukogu, kuid (ne) olme-
 lusele võitumise ajal ei saanud maava-
 nemate nõukogu müüda minna fogti talust.

Saaremaal jätkusid varsti jälle rahutused.
 1255. a. täpsustas Liivi ordumeister Amov. Janger-
 hausen 1241. a. lepingut. Uue lepinguga¹ püüti
 saarelaste saarlaste jätkuvate rahutuste sun-
 nutamist. Saarlaskelt ei võetud vose mõningast
 osust taganemisega ühendele tekitatud valij-
 rid, sunniti võis fogt saarlaste üle võitumise
 te ainult mitmelipäevest peastum. Lühike pöörd
 saarlased ora võitumise ordu sõjaväinudest. Seda,
 et saarlaskelt oli siis alenas veel ka omavalit-
 sus, täendab ühendele loetud saarlaste püüda
 ja 8 saarlaste mainimine ühendele.

Füru-järgult vähemad saarlaste juriidiki-
 rid teigud, sunniti loemus nende väljatõrju-
 mine mereäärbandusest. XIII sajandi II poolel
 chitatakse Päide linnus, millega saarlased sevd
 vähemad ühendele talupoegade võitumises, sest

¹ LUBI, nr. 285.

linnuses oli alalõelt ordu garnison. Et sealsetel oli lehuarvemuusi ka viiruga, ude teendab asjaku, et 1343. a. muul upotasid sealset tahtud preestrid merre.

Ülestõus puhkes 24. juulil 1343. a. Selle puhkemine võlme uue võra hiljem nii kirjuses on selitatav asjaku, et sealsetel polnud algul teateid kirjuses puhkemund rahutustest. Saarlased sunnivad oma praetõigi võhelaundade vaimuldu ja Päide garnisoni vastu. Vaimulduega oli lohtu hekkame seade. Saanti taputi noorema nimu-maandua teatid uciu seal viibivad saarlased, „... noored ja vanad, nagu ne kirjuses oli nändi-urd...“¹ Päide piirerust alusteti juba vimeist ülestõusu päeval ja see elotus 8 päeva päest. Linnusest oli sunnitud talupoegedelt arumpaluma ja garnisonile lubetõigi vehe teli päis, unid „... talupojed aga ei pidamund oma lubadust, veid tõid nad uciu viiridega surmus.“²

On selge, et talupojed ei saanud rahulian nüdamega lubeda ordurüütlitel vabelt luhunda. Lisaks jätumistele, mõde saarlased kannetasid sealsete teli, eli uciu oluvalt teade keesti unningete nõvamine Paides ning talupoegade pitmine ja sejuul nende punoste-mine Tallima all.

Päide langemudega eli kaunee ordu ja

1 Renner, In. 92.

2 Sealsoms.

Paari-kõne piiskopi võimude esindajatest puhestatud. Üll hulge aja oli tüütu lastest võimulikutajatest täiesti vaba.

Samal ajal jätkusid rehvitud mändide, eelneva Harju, uus talupreegide vastupanu asute kaotuste tõttu kevadel oli arvutatavasti norgeenud, kuid sai nüüd uut hoogu juurde saarlaste ülestõusu puhkemisel. Harjumaal muutid nähtavasti jälle vabaduse taastada.

Selle kohta, kes Viim oli haaretud ülestõusust või mitte, on avaldatud erinevaid arvamusi. Juba balti-saase ajaloolaste seas oli selles küsimuses lehkavennusi. Vii peab tundud balti-saase ajaloolane Oskar Stavenhagen võimalikus viimaste osavõtu ülestõusust ja teab selle teestus mõninged argumentid¹, kuid Stavenhageni arvamusle vaidleb vastu Transche-Rosenek, tuginedes allikate pindusile selles küsimuses ning Novgorodi lütopiisi ebamääransuse teadetes ülestõusust Narva piirkonnas.²

Et ülestõus levis 1343. a. II poolel rünnaku Viimse, on väike uuevõtmalt senistest ajaloolastest suutnud teestade ajalooandideat Vahtre.³ Viimlaste osavõtt ülestõusust on kannistõepärene, sest viimad and arust ülestõusu püüde valde, Harju nebruses ja varem või hiljem poolid sellega lütkuma.

Viimut haaramud ülestõusust räägib peale

1 HR, nr. 41, lk. 28, allm. 3.

2 A. Transche-Rosenek, lk. 531, allm. 3.

3 Ut. Vahtre, lk. 308-310.

Novgorodi ütapiisi¹ veel Russowi kroonika. Rus-
sow märgib, et ülestõusu tõttu rüüstused sündesit-
ta ka Viimaa feodaalid.² Pole aga teada, kas
ta taetus siin mingitile allinutile peale noore-
ma riimkroonika või luba rüüstet võtta
Russowi arvevõtmise. Rehvututest Viims räägib
ka asjast, et 2 mõisat, mis olid allumas enne
ülestõusu, pärast rüüstust kaovad. Nii müüakse
1346. a. äre Keyenelle mõis seose valdaja poelt
ja rüüstet ei mainita koljemi allinutes. Tänuks
uust lante mõis³ uue selle mõisa valdaja lang-
hedele suguvõsaga.

Viim talupegade rahvavõrd algasid are-
tustele hiljem nii mujal Eestis ja see polnud ka
eriti aktiivse rüüstamisega. Teatud määral on see
selgitatav siinse kõrge arenguga ja vähesti mõis-
sate allomaseluga.

1343. a. suul arvud võrdluse ka lõuna-Es-
ti, eriti Tartumaa talupegad. Tartu piiskop
ja piiskopkonna feodaalid olid 1343. a. lõpul
sunnitud sõlmima orduga vastastikusel abis-
tamise lepingu⁴, sest neil polnud jätkuvalt
oma valdusi. Tartumaa feodaalide allomasel
põdi olema niilaltui rüüstet, sest nende poleus
sõlmitud lepingut orduga, millele varem olid
alati olnud tüübid ja näeulendused. Et nime-
tatud lepingust võttis osa ka Sean-Lään

¹ Hebr. I. rüüst. lk. 453.

² Ser. rer. Liv. II, lk. 24.

³ Lante (Langhede) mõisat mainitakse allinutes vii-
mest uorda 1336. a. (LUB II, reg. 770).

⁴ AR, nr. 38 ja 39.

püües, on meile kõigiti arusaadav, sest taun-
mae oli täielikult ülestõusnute valduses.

Kui see juurde loada, et rahutund võisid
1343. a. sügisel haarata ka Voljandimaa, sest sama
aasta lõpul olid üritatud vallutada kogu
Voljandi ordulinnust, siis võime väita, et üles-
tõus oli suuremal või vähemal määral kaa-
runeid kogu Eesti ala taluraluse. Ülestõus äh-
vandas veelgi laiemade. Kui nimisi näisid Es-
ti fodaalvõimude loetusus oli Liivi ordu,
süs nänd paistis, et ordu jõududest ei jätken üles-
tõusu summutamiseks. Ordu võimekust näi-
tab fiant, et oldi sunnitud abi saamiseks
pöörduma Saxe kõrgmeisteri poole. Ülestõus oli
ilmselt munitunud Liivimaa võimudele veel-
gi elitõusmas mis nevad, sest siis saadi
kanname ordu ja piiskopuondede jõudude-
ga. Et ordu oli nõrkuses, ude tõendused
nooreme riimereonina sõnad: „Meister Bur-
chard pelus kaeblikult Preisi kõrgmeistrilt kir-
ja teel abi... See seabis talle uche 2 nem tun-
ni, 27 vende ja soo tugewasti sõjariistus must.”¹

Tähtsast allineus Preisi vägede seeluse ja
ülestõusu mehesõnude uolita on Hanburgi Wi-
gandi kroonika: „Kunlde sellesid teatid, see-
tis meister Liivimaa meistrile sõjavie Tschu-
buzegge kõige paremini varustabult, uos uend

¹ Remer, lu. 92.

Heinrichi, Brodnica kountuuriga, andes Duxme-
rle kaasa kountuur Johannes Matheffbi, et ust-
lasi, karjulasi, sealasi, väiki usu vaentasi,
ühel päeval ära hukata. Kolmandane seedi-
ti mainitutega koos veel Koprzywnica koun-
tuur. Nad tulid lahinguvalmimine Riiga paastu
väljandel puhapäeval (23. III)! Jages nüs meister
rõjaväe valmisse osse; ühe osa velis endale; vend
Duxmer aga jäi omadega Riia linnusse, vend
kountuur Conrad omne selguga seediti Völ-
jandi linnusse, Johannes Mathefft omade-
ga Paidesse ülesande täidesaatuses. Kulu-
nädale järel, pärast Pühe Martini päeva (mar-
dipäeva - F. K.) andis nimetatud meister Burchard
rõjaväele koos juurdesaadetud pressimaalstege
võrelduse nlls mõttes, et ta karjumeed laas-
taks, vened koos noortega mehe tapaks; nüs
ke täide seediti.^{1 2}

Remeri ja Wigandi kroonika lemmimine-
und pole surnud, rohuem võib nüsui useldada
Wigandit, et ta väis kountada Prusi ordna-
kivi dokumente.³

Nüsis väigub allikate järgi Prusi vee sun-
nus 600-700 mehe piires. Mainitud arv tähen-
des oluselt rüütliid. Kuid uskaja rüütliid li-
hantüülit kaeses nelm rebanum ja nels ja-
lannest - s. o. rüütli kammpeidid.⁴ Tuga väis

¹ Th. Hirschjargi jänti Riiga 17. septembrol 1343. aastal
(Ser. rer. Pruss. I, lu. 503, allm. 354); ärgema om noo-
rena rüümikroonika tiede, et rüütliid jäntüüd Riiga 31. okt.
(vt. Vahtra, lu. 313).

² Ser. rer. Pruss. II, lu. 503.

³ Vahtra, lu. 314.

⁴ Riiga, lu. 142.

Preisi vägede arvus kasvada 2000-3500 inimesi? Need olid küllaltki tühused jõud, millele lisandis veel Liivi ordu väed.

Süüsi ei julgenud arvutada, kas Liivimaa territooriumil võttis loomulikult ülemjuhatare enda kätte, isegi pärast Preisi föderalide sekkumist Liivimaa poliitika sekkumise alustada võist ametitehnamist talupoegadele. Siin pidi silmas nähtavasti kahte asjaolu. Esiteks oli kauba vendlaste võimetus, kas olid muutunud rahvus Preisi vägede saakumidega Liivimaa, teises olid võimelised üllatused kadunud, sest ordu väed olid tõmmatud võitluse talupoegadele. Tagala kaitses jäetigi osa vägedest Riiga.

See punkt vägede paigutamise Voljandisse, mis oli see mõeldud võib-olla kaitses vendlaste vastu, mis on tõenäoline, et need ühaagelt Harjumaa sekkumise uandressaludega pöörd lämmatama Tartu ja Voljandimaa kuband, samuti vass haldama kätt talupoest.

Pärast nimetatud ettevalmistusi, novembri teisel poolel, tungisid Liivi ja Preisi ordu ühendatud väed Harjumaa. Alluud teetavad väge lausaõnnevalt noogu Harju laastamisest. Kõnner märgib siiski, et harjudend aveldand liinustes hankumise ulvastatud rüütlitele vastu panna, sest kroonik märgib, et 2 rüütlit surud liinuste piiremisel seadud haavadesse. Kõne

1. Liivimaa arvates oli Preisi väe arvus 6000-10000 meest (Liivimaa, lk. 112-113); vt. ka Vahtra, lk. 314.

nüübli tapmise mainimine noorium pealt üldes tõsisemad väitlusi, sest Hoeneke ei armastanud rääkida ordu kaotustest.

Linnuste langemisega oli Harju ja kogu maandil ülestõusmiste vastupanu murtnud. Mis puutub teostesse Eesti aladele peale Harju, siis said need avatavasti rüüstamise ja tapmise osaliseks, kuigi seda alluvate peale etnalt märgitud.

Lõuna-Estis oli terror kindlasti nõrgem kui Harjus. Lühike piinab aeg näidata, et tapmise all langes iga eestlane, us nätti saadi ning et Vohjandi ja Paide varistusselude tegevuse tõttu võgenesid talupojad põhja poole - Harjumaa, us Dredleben neile lõpu tegi.¹

Mis puutub Harjusse, siis siin väis tõesti ülestõusumärgatamine alle väga verine. Seda riva ja Hoeneke ega Harburgi Wigand.

Harju metsinest rüüstamisest räägib ka uus 1346. a. päriue ürik, milles teatatakse, et Harju on muredefud lagedaus kõrbes.²

Preosi ja liivi ordu metsa areetööendamise ülestõusmistege uehendes tunduvelt rõhava, ürti Harjus. Nooreme inimraevu teetud liitud süllingemal Harjust 30000 tapelut. Pea ar süksi liidles, sest Harju elanikkond oli enne ülestõusugi uuevelt 30000 inimese ümber.

Noorem inimraevu ja Rurrow meenivadna,

¹ Vt. Lühje, lu. 117-121.

² LUBII, nr. 846.

et 1343. a. niginel püüdsid talupojad voljanolts-
dese peiditune tungida villausois Voljandi or-
dulinnusse ja seda vallutada, milline üritus ole-
vat aga abastunud ühe naise rüütmuse tõttu.

Esimena aveldas selle teate kohta neilt 1862. a.
belgi-sesse ajaloolane E. Bonnell. Ta märgib siin
ära täpse aja, millel see väis toimuda, nimelt
20. XII 1343. a.¹

Kuni viimaste aastateni on selle ühisuse
teate aveldanud enamasti peljud ajaloolased
ning õige uskanud ning publikust. Enamus,
võti asjaarmestajad, on ueldanud selle all-
vate teate eitamisele. Vastupidist on peljude
argumentidega kinnitanud S. Valtre oma dis-
sertatsioonis². Lõpliku lehenust selle ühis-
muse pole seni aga saavutatud.

Tegatakse on kindel, et 1343. a. lõpus oli te-
lupoegade vastupanu mandril nuratud.

Siinise feodaalide järgmises ülesandes oli
linnide ühine ülestõnnuolle Ertis-Isau-
maal.

Kuuld siin põnevat feodaalid teatud raske-
le, sest enne väina ühismist polnud saare-
le pääsemine võimalik. Dreilebeni väsi te-
st ja rahutusest Sacremsa pärast annetun-

1 E. Bonnell, Russisch-livländische Chronographie
von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum
Jahre 1410, St. Petersburg 1862, lu. 136.
2 Vt. Valtre, lu. 323-338.

nistest see fants, et ta tulks tühj asude kui jää
 polund veel nüllelt nõva.

Väin ei näinud harilikult niimi enne ja-
 mari lõppu, seepärast võib arvata, et Dreileben
 asus sõjaväigule jaamani viimastel päevadel¹
 või veebmasi algul.

Tungides Saaremacle, ei hakanud ordumeister
 nohe piirama saarlaste linnust², vaid leskis hüm-
 sasti põletada ja röövida saarlaste külasid. Pär-
 rast saare üüstamist asusid orduväed saar-
 laste linnuse ründamiseks. Hermann v. Wartberge
 kroonika järgi jõudis orduvägi Saaremacle 17.
 veebruaril 1344. a.³, kuid Hamburgi Wigandi jär-
 gi toimus 15. veebruaril⁴ juba linnuse ründami-
 ne. Tõenäoliselt pidi aga orduvägi saarlaste
 Saaremacle vähemalt mõned päevad varem, et
 ilmselt ei asunud Prussi ja Liivi ordu väed nohe
 linnusest vallutamise, vaid murdesid endale toi-
 dumoora ja laodasid maa.

Allikate järgi oli saarlaste linnus väga tugev.
 Kii märgib Wigand: „Saarlaste linnus aga tegid endi
 ümber sügavas saos suure naistatara, millel oli
 3 kehpealset väravat; sinna sisse elutuvad need
 enda naistatara tugeva kindluse kaitseks
 püüdes, mida ei saanud ära võita ei tulla ega
 nooltiga.“⁴

¹ Luiga, lk. 125.

² Saarlaste linnuse asukoht on püütud kirjeldada Purtsi nälja
 jures Pannu metsas, nr. Koshjarmägerst (H. Lipp, Kõn-
 nasa kiriku ja koidu kirjeldus, I, fuurjeto 1896, lk. 43).

³ Wartberge, lk. 64.

⁴ Scr. nr. Pruss. II, lk. 504.

Saarlaste liinus pidi olema palju tugevam kui Harju- ja Läänemaa liinund. Kõlles pole see midagi suostamisväärset, sest saarlastel oli liinuse väljakihitamiseks rohkem aega kui mandicestlastel.

Marburgi Wigand kirjeldab saarlaste võimuse vallutamist järgmiselt: „Pidamund nōw, seatis... meister wōkeniunne juē. vallutama waht wērawet, homminest uuni ēōni. In aga tungis ta wēwōimuga lēhi kaitatarade, uust tapeti 2000 inimest ja tarad põletati; ja see toimus päewal enne westlapäewa (15. II) hommikust uuni õhtuni. Nimelt enne seda olid saarlastel weliund endele oma soost kuningaga, nimiga Wesse, kes seelsamas wengis wōeti ja wōwesti kinniswotuse künikarnuuke pōdi übs proodi; ka kristlastest tapeti kaitatarade es 500.“¹

Wartberge mainib, et saarlaste langes umbes 10000 meest, enne saarlastest elwet langesund 500.² Runer märgib, et saarlastel wēstend wōmme pūre-
mōd wadd 3 orduwende. Wastepoelte wēstus-
te hindemisel on tõlle wēige ligemal Wigandi
endred. Peijures on ne temel langesund saar-
laste hulka pūgem sunendatud uuni wēhendelud.
Mis pūrtub pūrajatose, sīs pōdd wende ues-
tund olema rekordelt nūnd, sest pealtuher-

¹ Ser. rer. Pruss. II, lk. 504.

² Wartberge, lk. 64.

de mehe vastusest räägivad belti-saare mooni-
vad täesti häve.

Et saarlaste vastupanu oli hästi organiseeri-
tud, seda tõendab veelgi see, et viinduse saite
oli usaldatud üldjuhul Wisse kätte.

Ordunvägede edaspidine tegutses peale täpselt
trada, sest ümgi allinetas määratavse, et ordu-
vööd läksid Västise külle, mille tulud ka estla-
te seadimud, kes palusid ordu, peale viindil, kes
see küla asetses Saaremaal või Läänemaal.

Tõenäoliselt on, et see küla antes Saaremaal,¹
sest ordunäed polnud kogu Saaremaad veel üm-
taand ning punktumabute võhikendede see-
dimud võisid täesti saarlaste jutule tulla. Saari-
kud lubasid, et estland on edaspidi sõnakuul-
lõund ning ordumuster olewat andumud neile
"arum". Pärast seda aeg polnud estland une lu-
bedust täitumud. Iduna mandril peale 1343. a. lõp-
pu suuremaid väljastumisi polnud, siis pödes
ordumuster läbi rääkimisi ilmselt õueagisaar-
lastega.

Prüsi ja ordumustri vööd elid mandri est-
laste ning saarlaste vastupanust ümivõrd nõr-
gustatud, et need 1344. a. talvel si kumtumdui
täpilmult seastlaste vastupanu murde.

¹ Ut. Eesti ajalugu II, lk. 134.

Eespool olime veerdikund Läänemaa hri- ja mõningal määral ka välispoliitilist olukorda Jürvöö ülestõusu ajal.

Nägime, et ustlaste ülestõus sundis praegu kõigi Liivimaa fuedaalkõnde (peale kuramae piiskopkonna) tõsiselt pingutama, et saada jagu ülestõusust. Ajutiselt sunniti mõningad Eesti alad, uluäige Harju- ja Saaremaa, vabandusse ja kauni fuedaalkõnde võimude alt.

Jürvöö ülestõus mõjutas ka Liivimaa välispoliitilist olukorda. Liivi ordu oli sunnitud abi paluma Saare ordult, kuna ustlaste püüdnud ära kasutada Põhja ja Reutri-Saare kõnde võitlusel Saare ja kauni fuedaalkõnde vastu, kusjuures põhuvõimude rüüst oli- gi ülestõusumisele mõnevõrra abi, kuna uustlaste nõuetung tõmbas osa Liivimaa fuedaalkõnde kõnde lõunasse.

III peatükk

Yürivöö ülestõusu tagajärgi

Mandril lämmatati eestlaste ülestõus 1343. a. lõpul ja ordumeister tegi katsed talvel saaremaa alistamises, mis tal aga poolikult õnnestus. 1344. a. kevadtalvel oli Saaremaa jälle selle õigete omanike käes. Liivi ordu olukord oli endiselt komplitseeritud, kuna saarlaste lõplikkus alistamises oli tarvis mit sõjakäiku, selle lähiviimises oli aga tarvis kindlustada oma eljataqust. Pausa ordult polnud enam abivõrge loota, kuna see oli mures Luedu pärast, kust võis röödada kallalitungi. Nagu espool mainimine, lõppes Gediminase poegade võitlus võimude pärast kahe tema silmapaistva järglase Algirdase ja keis-
tutise võiduga, kes allutasid tiivad vürstid oma võimule. Vanem vend Algirdas sai murvürstiks (1345-1377), tegeldes peamiselt Venie alade küsimustega ja võitlusega Poola vastu. Keis-
tutise ülesandeks oli Luedu piiride kaitsmine Saaremaa ordu ja tema karm-Liivi ordu vastu.

minax p randile ja kuma porgade, v ljapais-
vate v rjuhtide ning nauglen geline poliit. renti
Algirdase ja Kristutise tugevusele. Loos leedulastega
v itlised saustaste vastu na Leedu alluvate
maade venelased.

Niisiis, Saaremaa  ltsuuse mahasuu-
misele naasaaitamiseus ning leedulaste n nda-
miseus muutus Sassa ordu n rgumiste 1345. a.
talvel „ristis tta“ paganismu Leedu vastu suured
abiv ed L ane-Euroopast. Pruisse saabusidui
Ungari ja B oemi kuningad, samuti „... hertsogid,
vrahvid ja isandad Vallooniide maalt ja Burgun-
diast... 1600 hobusega... noomutute leedulastega
v itlenu.“¹ Lisaks nimetatutele tulid Harburgi
Wigandi j rgi Pruisse ved Hollandi vrahv ning
vrahv G nter v. Schwartzburg, noomu 200 maah rat.²

Nende suurti fudaalv gede saabumisest
Riiga saadeti teade na Dreilbenile ning viimane
tingisui „... Saaremaale l blaste, liivlaste, estlaste,
simgallide, unelaste, Riia ja Tartu piiskopnoma
omadega; seal oli naasas na Tallinna pealise, vi-
mege kuderossu.“³

1345. a. talvel toimunud etrust on alli-
natus v he teatuid. Orduv ed n ndasid 8 p eva
Kaja  mbust, sej ul did saarlased sunnitud

¹ Renner, lu. 93.

² Ser. rer. Pruss. II, lu. 504.

³ Renner, lu. 94.

paluma rahu. Sõlmitud rahu uchasit pidid saarland välja andma oma relvad, viis nad Lihulasse, andma ordumeistile võetud auru pantvangi, hävitama oma Maansaare (Mapenzar)¹ niimilise kindluse ja varistuseks ehitama uel Maasilinna (Soneburg e. varistuslinnus) linnuse², mis pidi vihjama tema ehitamisele ulvenud sündmus-tele. Saaremaa piiskopialadel, kus seni polnud ühtegi tugevasti kindlustatud paeva, ehitat pärast ühestõnu liividerinist Kuessaare linnus.

Sega läns ordumeistil 1345. a. talvel urda lõplikult murda saarlaste aulivne vastu-panu. Et saarlastega aga sõlmiti rahu, siis toi-mus alistumine teatud tingimustel. Ordumeistil polnudui aga uanemaus Saaremaale jääda, sest uohygal olid Ludu väed viiund täielvunt sigadusse ristisõdijate jünd. Kui uuatungijad olid tul Vilniuse pooli, said nad teada, et ledulased ou tungiund Saurlandi, s.o. saurlaste aladeli. Pöör-duti tagasi, unid Algirdas oli va Saurlandist lah-umund, hvidudes osava manööverdamisega uu-uzjõunest Sausa ordu uuondatud jündudega uing tungis Liivi ordu valdustesse. Ta vallutas Tervite kindluse, uäis isugi Riia all ja jündis välja unni

¹ Blumfeldi arvates amu se Maasilinna uohal (Põide põhjarannavõul), mida uel XIX sajandil Blumfeldi arvates nimibati Maansaare nimega (Blumfeldt, Saaremaa, Tartu 1934, lu. 281, allm. 1) llõnid en pidanud sellussama linnust, uoda saarland uuitvõud 1347. a. talvel.

² Sa. us. Lõven., lu. 26.

Valgani. Ordu sai selle sõjaväigu tõttu tugevasti kannatada, mida on sunnitud tunnistama isegi balti-saasa kroonikud. Nii olvat viinud Algidase ümri Sigulda piirumast vangidena Lhedusse 2000 inimest, samuti Riia piirumast 1000 inimest.¹

Samal ajal, kui toimus ledulaste vtu Ordu aladile, tõusid üles liivi talupojad Sigulda ümbruses. Kuvitav on näeneda, et Läti ala talupojad kannatavad samuti nagu mõni aeg tagasi eesti talupojad sobivat momenti: ordumeistri viikimist Saaremaal ja ledulaste sissetungi. Võib arvata, et siiusite alade talupojad olid uuris eestlaste väljastumise ja ning pidavad momenti soodsas järgida oma naabrite eesjule. Sigulda talupoegade ühistõusust teatab ainuisena Wartbuge kroonika.² Sigulda juures olvat Algidase juurde tulnud üns talupojadest ja teatanud, et ta on valitud liivlaste poolt kuningas ning palus Lhedu kuningalt abi. On tõenäoline, et liivlased lootsid (võga) tõsiselt ledulaste abile, kuna viimased võitlusid ordu vastu. Kõin läns aga kuisti. Kui Algidase sai teada, et talupojad tahavad võivi sauskari koos ordumeistriga minema vihitada, väsis ta liivlaste vanema Sigulda hirmu es hureata.

Algidase tegevüis näitab selgelt, et ta pidas talupoegade ühistõusu kõigi fodaalide vastu sunnatus

¹ Renner, lk. 94

² Wartbuge, lk. 64

ning ei leidnud ülestõusmutega ühast kult, kui-
gi viimane pakkusid talle abi võitluses ordu ves-
tu. Olguigi et Sigulda talupreegide väljastumise
pealund eriti ulatusele, näitab ta riiki, et Jü-
riöö ülestõus autiniseeris välja astuma rõhutatute-
lepreegi ka väljastpool Eesti piire. XIV sajandi II
poolst on mõningaid tecteid talupreegade välja-
astumistest Sengallias. Iduigi sengallid tõusid
üles alles mõned aastakümned hiljem kui estlased,
võisid nendeigi võitlust kaudselt mõjutada Jüriöö
sündmusid.¹

Leedulaste sõjaväe tundis ordumeistrot
pöörduma viiresti tagasi Saaremaalt. Vaata-
mata sellele, et saarlaste ülestõus suruti maha,
ning et leedulased oli Valga juurest sunnitud
tagasi pöörduma, lõppes Sause ordu „ristisõda“
halida läbiuunumiseega, mille tagajärjel said
kaunata da hoopis ordu alad.

Sause ordu sõjaväigu murjumisele Leedu-
se aitased kaasa Saaremaa sündmused. Le-
dulased said just seepärast riststata ordu
alad, et Drulbeni väed olid vedud üles-
tõusmutega. Sause ja Liivi ordu äpardused
soses leedulaste sõjaväiguuga ärritavad Lää-
ne-Euroopa raskiehteid fiodarile. Nii heit-
sid Bröömi ja Ungari kuningas võrgmeistritele

¹ Vt. Nalatre, lk. 342, allm. 2.

ette, et see polnud nullalt operatiivne võitluses keddlastega. Neid pehendas asjaden, et sees sõjaväigu murumisinga si õnnestunud nil riivuda kedu alapid, mis oligi „ristisõdijate” usmängius.¹

Ilmselt isaõnnestunud sõjaväigu tõlku tagandati kõrgmeister Ludolf König 13. det. 1345. a. ametist.² Sama seatus tabas järgmisel päeval ka B. v. Drilbenit.³ Tema ushta väis nändistumaterjeli alla ingi roluem uni kõrg-
meisteri ushta, sest tema valitumissajal sidid liivimaa feodalsid tegevasti kaunatumid ustles-
te ülestõusu läbi. Anusadav on G. v. Herine mää-
ranine Liivi ordumistrius, sest tal oli suuri „tu-
neid” ülestõusu lämmatamisel.

Näginne, et kuigi ülestõus 1345. a. oli põhiliselt maha suritud, tuli Liivimaa feodalsvõimudel end pingutada veel Saaremaa pärast, kuid see nõud tuldi ülestõusu lämmatamisel teine siis-
si omu jõendudega. Saarlaste lõplikuks alvõsta-
mõnle pöds nase arvama ka Saare order ja Lää-
ne-Euroopa feodalsõde sõjaväigu kuduks, mis age
tulenuki si andunud. Espeel nimetostone mot-
mete feodalsõude esindajad, kes olid untsu-

¹ Dt. Marburgi Wigandi maonikal (Ber. v. Pruss. II, lk. 506).

² L. Arbusow (van. meid jnn), Grundriss der Geschichte Liv-
Est- und Kurlands, Riga 1818, lk. 318.

³ Sealsamas, lk. 320.

tud appi Sause ordu poolt. See näitab veelkord, kui võrd tõsine võrudes jürvao ülestõus liivimaa ja Sause feodeele, sundides neid abi otsima isegi Tschhi, Ungari jt. alade võimudelt. Seege võib liialdamata öelda, et ülestõus mõjutas väga tugevasti mitte ainult Liivimaa riigi-, vaid ka välispoliitilist olukorda.

Liivimaa ja lääne Euroopa feodealvõimudel teus lõpuks korda eluentseliste sõjate ühenaahvatite jõududele väljehõõpitud talu- ja koolide ülestõus mehaanika.

Järgnevalt näidame ülestõusu tagajärgede vastemõju. Jürvao ülestõus, mille summutamine nõudis orduvõimudelt nii suuri pingutusi, oli küllaltki oluline seht meie meele, ustluse ja feodealvõimude ümberoleva võitluse ajaks.

Kõigepealt vasteme, millest me meelde tõi see jürvao ülestõus kaasa Liivimaa poliitilisel kaardil ja liivi ordu mõjusfäärides. Esimesel märgitud, et Taani võimud olid sunnitud ordu kaitses alla andma Tallinna ja Rannere. Seege oli ordu poliitilist suurema osa Eestimes peemes. Ordu armu- ja võimude ümberoleva oli aland talu- ja koolide oma võitluse põhjal meele meele. Seesama oli taastamine juba Meesvõimude ordu, meele meele

vastanult. Ka liivi order näbud selles mures
 olud seni jäänud praegiselt tagajärjetuus. Es-
 toonia piiriniel Taani valdusena oli seni
 ni suuri tundeid võimsel Harju-Võru vasall-
 konnal, kes oma huvides oli muutund orderi teot-
 lustele kriipsu peale tõmmata. Kuid koos est-
 laste ülestõusuga oli Harju-Võru vasallkond
 nõrgenenud, vastanud oma poliitilist osatähtsust
 ning sunnitud end orderi tahte alla parimata,
 vähemalt esialgu. Siiski ei teinud orderi-
 mudel Harju-Võru juuridoline omendamine pä-
 ris kergesti, kuna Taani ei kavatsenud Eesti-
 mee hertsogkonnast nii kergesti loobuda. 24. IV
 1344. a. pärineb Waldemar IV kirie¹, milles ta tä-
 neb taase orderit estlaste ülestõusu mehevõu-
 muse eest ja palub, et mees ning kindlused, mis
 on orderi käes, antaus vastnimetatud Taani ar-
 heldvori Stig Anderssoni nämbuse. Järgmise
 üritusega, mis pärineb 1. VIII 1344. a., kinnitab Wal-
 demar IV Stig Anderssoni õigusi Estõonia arhel-
 duse ja tub side põlvsti andmisega.²

Reaalselt jõudis ni Taani kuningaga sammut-
 müdruzi põlvud, sest order ei mõeldudki enupu-
 ritud alade (~~kaitmisel~~ üles) loovutamisele, kuna
 orderile põlvud taantud taanlaste poolt unku-
 tund, mis tehti Taani alade kaitmisel ülestõus-

1 LUB III, nr. 822^a; Bonnell, lk. 137.

2 LUB II, nr. 823, reg. 977.

nute vester. Sama aasta septembris¹ olid Taani kuningaga raskel olukorras munitud meesti abi strime ordult. Igatahes leidub Liivi orden arhiivis nimistonus 1344. a. all märgitud üriku, milles ürikuud Taani rüütlid teatavad, et orden on neile appi tulnud Narva piiramisel². Pole ega öeldud, kas Narvat piirasid. Väib oletada, et seda tegid venelased.* Seda kinnitab Waldemar II üriku 2. II 1345. a., milles teatatakse, et Narva ümbrus on veenõrke venelaste läheduse tõttu tühjaks tehtud. Samuti märgitakse ürikuis, et venelased ähvardavad pidevalt Narvat ning et Narva linna kiriku on sattunud suurde vaesusse.³

Taani võimud soovust võrre võimust Liivi orden ja haarus oma nähte ka Narva linna. Selles sunnas teadmas tud arvates vasti asjaolu, et Taani võimud olid munitud 1344. a. sügisel ordult sõjase abi piirajate vastu. Etteandides Narva hearamond oli fent, et Herjõu-Viru raskel olukorras polnud orduli Narva nõustusest teadumund võlgu. 24. II 1345. a. pärimisei ordunõustes B. v. Driibeni üriku, kes teatatakse, et Narva linnus Taani kuningaga nõustuse ning va-

¹ Bonnell, lk. 137.

² LUB VI, reg. 974.^b

* On arvatud, et see nõustuse on kahtluse võttes A. Siveleip (A. Siveleip, Narva ajalugu, tein. 4. lehek. I, Narva 1936, lk. 14).

³ LUB II, nr. 829.

sellode soovil order väitta lehib, nune viimased
 ällvõrdele igast küljest hadaacht ning et loom
 2. veebruarini 1346. a. Liivi orderi kummit, nuni
 endosed pennehed kun aja jooksul ei tasu
 14 23 marga suurust võlga.¹

Narva haaramisinga eli tegehvõimult nogu
 Karju-Nim langemund order väitta.

Kuigi Karju-Nimus pennehetesod pärast
 vstlaste illestõu mehemurumist ordervõimund
 ja nende lahenumist polund loostagi, püüdnud
 Jaani kuningaga nõunikund nute privileegide
 andmisinga mõtmesugustele fodealsitele rüh-
 mitustele ning lõunadile niidlustada oma
 võimud. 1345. a. jaanuarist kuni 1346. a. mai-
 ni toimus ascheldur Stog Anderssoni poolt
 Jaani kuningaga nimel mõtmesuguste rooder-
 tuste andmine ja endoste privileegide laienu-
 damine Tallinnas, Rakvere ja Narva linnade,
 Tallinna piiskopile, kapittlile ja deamviri-
 kule, Mihkli (Michaeli) kloostrile, Padise ja Es-
 timae vaimulikvõimundele ning spebiaalselt Nar-
 va kirikule.² On eveldatud arvemust, et 1345. a.
 septembrist 1346. a. maini väikis Waldemar IV
 Tallinnas ja tistes Estõnne valdustes,³ unnd

¹ LUB II, nr. 828.

² Mt. Mellemes, nr. 826, 829, 833, 837, 838, 840, 841, 844,
 849 ja LUB III nr. 840.²

³ Pells väimurud ei andnud lõplikku vastust ke F. 9.
 Bunge (F. 9. Bunge. Herzogthum, lu. 75) ja A. Gunt (A. Gunt
 mt, Die Harriösch-Wirische Ritterschaft..., I, Pebruu 1897, lu. 29,
 allm. 2).

on veevalt untsat, et kuningas oleks oma nõudmist
 nii kauge provintsi pärast viibunud Taanist üle
 poole aasta emel. Kuna ordu ei mõeldnud
 Taanile tagasi anda esmperitud alasid ja Wal-
 demar IV ka ise tundis, et ta pole suuteline va-
 lutama enamast kangelasvõet Estima prov-
 intsi, siis tuli ta vastu nõrgemate k. v. Dux-
 neri soovile müüa Estima Lausa ordule.

Enne seda tuli Waldemariil aga neutrali-
 sersda seista Estima alade pretendentide
 õigused sellele maale.

Õigusi Estima omendamisele oli
 järgmistel riikidel. Kõigepealt k. Porse pree-
 gedel, samuti Waldemar IV vanemal / Otthol, mille-
 ke see maa kuulus pärandine, aga ka Branden-
 burgi markrahvil, millest oli juba juba erimes
 peetumis. Waldemar IV andis aga k. Porse preege-
 de lecinus üle Taani ale, ning need loobusid
 tõplõnult oma nõudlustest Estimaale 1346. a.
 augustis¹. Ka prints Otto loobus oma õigustest
 Estimaale seoses tema nõusolemuga estude see-
 se orduse.² Mis punktub Brandenburgi Ludwigosse,
 siis oli ta nõus loobuma Estimaest 6000 nõlvi
 marga eest, millese summa üleandmise üleva
 pärusub 18. jaanuarist 1347. a.³ Seege oli Walde-

¹ LUB II, nr. 151.

² Seelsemes

³ Seelsemes, nr. 868.

mar IV münd õigus Eestimaa münimõõs. Pärast läbiräärimisi toimus 21. augustil 1346. a. Marienburgis ostu-ümürgilepingu vormostamine. Marienburgi oli sekkunud ka Jaani ümringas.

Ürouks on öeldud, et Jaani ümringas Waldemar IV müüb ja annab Eestimaa hertsogkonnale igaveseks ajaks kõrgmeister Heinrich v. Duxnerole ja tema ordule. Lepingu järgi kaotas Jaani ümringas väin need õigused Eestimaaale, samuti kolus ta kõigist Eestimaa territooriumil olevatest varendustest 15.000 kölii kõbemarga vst. Lepingus oli märgitud, et kuna prints Otto nõustus astuma Sausa ordusse, siis kaotas ta väin õigused Eestimaaale, ning veel, et Waldemar IV müüb väin Eestimaaale olevad varendused või mis nal seavad tulevikus aluse, mis ületavad 15.000 kõbemargaga, vchatahtkonnalt Sausa ordule. Sausa ordumees ülalmainitud summa Jaanole 1349. aastaks täplonnult! Locus mainitud summa-
le tasus kõrgmeister Waldemar IV 1352. a. endiste võlgade veltus 695 kõbemargaga² (3000 köli-)

1 Mt. LUB II, nr. 853, 863, 865, 870, 871 j - 878.

2 F. G. Bunge, Herzogthum, lk. 79.

3 LUB II, nr. 859, 861 j 869.

net). Nüüsis läis Eestimaa Seuse ordule uus Brun-
denburgi Ludwigile tahtud summadega maks-
ma 25645 hõbemärke.

Taani esihaldur Stig Andersson, kes võttis
osa oster-ünnigilepingu sõlmimisest Marienburgis,
saabus Tallinna outsaabri lõpul ning 1. nov.
1346. a. laimus tema poolt Eestimaa valduste
formaalne ühendamise Saase order valdusse.¹
Samal päeval lahkus Taani garnison Tallin-
nast ja rõitis Taani.²

Eestimaa loovutamisinga oli Taani väim
liinimeal täielikult loovideeritud. Kõigi hül-
jem tehti nõudmest kaotatud kaotatud ala ta-
gerivallutamiseks, si andud see tagajärge, väl-
ja arvetud Saaremaa rühmas (mis age XIV sajandil
si unluund Taandile) rühmas unni XVI sajandi
50-60-ndate aastatani.

Nüüsis kaotas Taani jürvöö ülestõusu tege-
järjel oma veldund Eestis. Kandselt võib 1343.-
1345. a. sündmustest Eestis märgustatud alle ka
Novgorodi ja Pihkva vahelise sõltumatusvahem-
ra muutumine. Nimelt oli Novgorod 1348. a.
taantud tunnistanne Pihkva iseseisvust.
Novgorodi näis selleks semmus mündide
Pihkva kennis julge ja deservio politone
XIV sajandi 40-ndatel aastatel, välti väitluse

1 LUB II, nr. 859, 861 ja 869.

2 Bounell, lk. 140.

Lüvi ordu vastu.

Kuningas Eestimees müüdi Saase ordulle, muutus varsti selle faintloosus perimeels Lüvi ordu, kes ostis meä Saase ordult 1347. a. juunis 20.000 hõbemänge vst.¹ Ehkki Saasa ordul oli väinelus Eestimeesd nimetatud niingimunnas vst tagasi osta, jäi see hõsta mata ning Lüvi ordu jäi (sekkord) Harju-Viru valdajaks unni ordurügi tõpuni. Ordu tugunemine Jüroõ ülestõusu tagajärjel unjutas niüdsest suuremest ohtu kaaleni- võdele, vrti Pihuvale ja Ludulle, mille ka varem oli olund aronkaad ununpõrked Lüvi orduga.

Harju-Viru niirdunime ordu vätesse oli tähtis tuqur nelseti vasallide oluunore un- junnemisel. Kui unni olud Harju-Viru vasalluen- dadel olund roodsed võimelund nende unpo- retiuusks väljannunemiseks, nis niünd saad va- sallid pelju tuguvama perimehe unisida oli olund Taani unningas. Liski tegid Harju- Viru vasallid ordu mõjuvõimust päranni- nus unesti katot Taani alemas saada. Ni- mett saatsid ned 1348. a. kevadel saetunna Reethi unninga Mequnse juurde, peludes mille alla vahundajaus nende ja Taani unninga

¹ LUB II, nr. 876.

vahel.¹ Vasallid tahtsid seade tegevi Taani alamlikusse, põhjendades oma soovil illega, et espeelnimetatud Kristoffer II üriku järgi 21. septembrist 1329. a. pidi Eestimaa alaloolt kuuluma Taani kroonile. See vasallide üritus jäi aga tagajärgedeta.

Harju-Viru vasalluendade korporatiivne konsolideerimine ordu väime all nimisi lõppenu, vaid võttis ainult tuda muud. Vasalluendade ühinevisele aitas tõhuselt kaasa asjaolu, et juuli 3. juunil 1347. a. minuites kõrgmeister Duxner Harju-Viru vasallide endine privilegid.²

Kui seni olid vasalluendades olnud vahet tehtust anand nurvasallid, vüti Virus³, siis pärast Jüröö ülestõusu teinud vasallide mõjuväime ja materiaalste unusside tasandamine. Põhjus seoses selles, et vsti schwa ülestõus andis saase fudaliidile väime teegi, mille tagajärjel nur hulka vasalli loostus väi hukkus, mõninged ulistand tegevi minna oma endotese kodu nehtadene või nirdusid loomadene, nur savd kodu nixus.⁴

1 A. Germet, Die Harriich-Wirische Ritterschaft, lk. 79.

2 LUB II, nr. 872 ja 873.

3 A. Germet, Die Harriich-Wirische Ritterschaft, lk. 21.

4 Eesti NSV ajalugu. I kd., lk. 214.

(modernuus):

Ülestõusu ajal ja selle tänuksaamiseks
 ümbõttud maa si võimaldamud väikefodder-
 lödile enam üllaldanlt tulu andstet
 valdustet. Seejärest tekkis suure enam uue-
 mose suurusga läänivaldusi, millest prot-
 sess kestis kuni xv sajandini. Samal ajal
 vähenesid suure läänivaldused kross orde
 poolt toimuva suures ellode õiguste võtan-
 damise ning isalium pärandiõiguse viidus-
 tamisega omavise mõlemale suuruslele
 viienda regulatsiooneni un. nõrgmeister
 Konrad v. Jungingeni arminga 1397. aastat.¹

Järvõo ülestõusl oli tõrksid tagajärgi
 ka talurahva olukorra edespidist viju-
 misel. Ülestõus pidandas erilgu fodealode
 praletungi talurahva ojustamiseks. Ingi
xv sajandi vmsl mausti Paanmed adre-
 maalt samasunt hinnust un xiii sajandil.²

Tõnate puidas pärast ülestõusu ning
 kinn un ülestõuse es sundis fodeali vi-
 algu tegeme talupegedile järelandunisi, et
 muliteda neid oma valdustesse, unid fu-
 dealode järelandunised olid siiski ajutond.

xiv sajandi lõpul ja xv sajandi algul

1 Eesti ajalugu II, lk. 137, 164 j. j. - d.

2 Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 214.

toimus vesallide maavelduste vahel ja viindlus-
tumine, nende majandusliku ja poliitilise
võime tugevumine. Mõisati vahel endaga
kaasa talupeeride ekspluatatsioonide muutmise.

Kuid ülestõusumurjuumisel oli ka poliitil-
iselt suur tähtsus eesti ühiskonnale. Jätkas
ülestõusust olid kaanatud meenärsed meen-
nused: Kaarjumea, osa Kimmast, samuti Lää-
ne- ja Saaremaa, suga meesamad alad, välje-
arvitud Viimase, millised XIII sajandi I vasa-
dil olid sausa, taani ja rootsi fodealideli om-
tamis Laskala ja Ugandi kõrval ~~omata~~ ~~me~~
ge tugevamat vastupanu. Põhja- ja Lääne-Es-
ti oli säilitanud tugevama protestantismi, mis de-
tunendasid eluloolt ka majanduslikud res-
urssid, kui loomadepooditel aladel, mis võit-
lusmureksid polund nii kõrged nagu XIII
sajandil. Ülestõusumurjuumise tagajärjel
soid aage ka Põhja- ja Lääne-Eesti talu-
pojad tõsise liniasemise osalduks, mis tu-
gevasti nahjustas eestlaste võitlusmureadi,
vähemalt esialgu. Rahva arvuline vähen-
mine ning antiiosemate talupeeride ja
meesvanemate tapmine kahandas rahva vas-
tupanu ka poliitilisele, eriti niikama
kui püsis ordurikk.

Kuid Jürvõõ ülestõus tugevda este-
lusaava võitlustraditsiooni pärimuste van-
du läbi sajadite, ning uendel mälestustel
jürvõõ ülestõusust oli vinnustav, rahva rõ-
hujate vastu võitlusse uutruv mõju.

Kokkuvõte

Esposel vaatleme Liivimaa riigi- ja välispoliitilist olukorda enne firmas ülestõus, ülestõus ajal ning 1343.-1345. a. sündmuste tagajärge.

Nägime, et ülestõus puhkes kõigepealt Tallinnale kuulvas Eesti alevi Hainju ning kaalus mõne aja pärast ka Liivi ordule ning piiskopkondadele kuuluvad veldusi. Eestlaste ülestõusu tõttu olid Liivimaa fodaalid praegu vaastat nures olus.

Võitluse ülestõusuritega olid sunnitud astuma võie Liivimaa fodaalvõimund, võelje avatud kramma piiskopkond. Fodaalid olid ülestõusast hirmutatuna sunnitud ajutvalt muutama võie omavalitselised tulomõimund ning koostama Liivi ordu riiker, millone järd etendami praamid osa ülestõus lümmatamood. Juba ülestõus ajal tugunes ordu post-

rioon, kellega olid sunnitud tõsiselt arves-
tama Tartu ja Lääne-Lääne piiskopkonnad,
samuti Harju-Viru vasallid ning Taani
kuninga nõunikud.

Jürvõ ülestõus mõjutas teatud mää-
ral ka Liivimaa piirkonnet riigide ning
vägi mõningate Lääne-Euroopa fodeal-
võimude poliitikat Liivimaa suhtes. Oma
ennärgi saavutamises püüdsid nii Liivi-
maa fodealvõimud kui ka ülestõusnud
võimud kasutada naaberriikide abi. Eestlastel
see põhiliselt ebaõnnestus.

Liivi order suntis tänu Prussi ja Lääne-Eu-
roopa ning Liivimaa fodealvõimude toetu-
selt ülestõusu meha sumda. Mis puutub
Luther poliitikasse Liivimaa suhtes, siis püü-
dis see kasutada Liivimaa toimuvaid ründ-
misi Liivi order nõrgendamiseks, andmata
süski abi Jürvõ ülestõusu mõjul oma rõ-
hujatele vastuhakkamud liivlastele.

Jürvõ ülestõusu surimane poliiti-
kane tagajärg oli Harju-Viru alade set-
tumine Lääne order, hiljem Liivi order nit-
te. Taani oli pikema aja sunnitud loo-
kuma Liivimaa koloniaalvõimudest.

Eesti talupoegade ülestõus astes auate-

vasti kaardult naasa ka Pihkva vabamehi-
selle Novgorodi ülemvõimur alt.

Jürvöö ülestõus tagajärjel laienes
Liivi ordu territoorium ning tugevnes tema
positioon teiste Liivimaa feodaalriigios-
te seas. Endine võimas Harju-Viru vasall-
võend sai omale senisest tugevama perime-
he, mis ei taustanud siiski vasallide kor-
poratiivset sõundumist võitluse sõnastole
huvide kindlustamise eest.

Eesti ja ka läti talurahvale oli ülestõu-
su nurjamine raskesti löögis. Suured olid
vaimolvid. Feodaalne ekspluatatsioon
suurenes veelgi. Laurema osa Eesti alade sel-
tumine Liivi ordu valdusse raskendas ta-
lurhõve antiivset võitlust rühjate vastu.

Kuid Jürvöö ülestõus oli heistavaus
õppetunniks kõigile Liivimaa feodaalre-
le ja nudis need mõnda aega ettevõtte-
umale tehrpõrge de ushtlemisele.

Kamtatud kirjendus noos
lühenditega

Allikad

Anten und Reuse der livländischen Stände-
tage, I Bd. (1304-1460), I Lieferung, hrg. von O. Staven-
hagen, Riga 1907 (= AR).

Koeneke, B.: K. Höhlbaum, Die jüngere livlän-
dische Reimchronik des Bartholomäus Koeneke 1315-
1348, Leipzig 1872 (= Höhlbaum, Koeneke).

Brunge, F. G., Liv-, Est- und Curländisches Urkunden-
buch nebst Registern, I Bd. (1093-1300), Rowl 1853; II Bd. (1304-
1367), Rowl 1855; III Bd. (I Nachträge zu den zwei ersten
Bänden), Rowl 1857; VI Bd. (Nachträge-Schluss), Ri-
ga 1873 (= LUB I, II, III, VI).

Renner, J., Livländische Historien, hrg. von R.
Kausmann und K. Höhlbaum, Göttingen 1876
(= Renner).

Russov, B., Chronica der Provinz Lyfflandt,
Bart 1584 - Scriptorum rerum Livonicarum, II Bd.,
Riga - Leipzig 1848 (= Ser. nr. Liv. II).

Wartberge, H. de, Chronicon Livoniae, hrg. von E. Strehlke. Separatabdruck aus dem zweiten Bande der Scriptorum rerum Prussicarum, Leipzig 1863, (= Wartberge).

Wigand v. Marburg, Die Chronik (Chronica nova Prutenica), hrg. von Th. Kirch. Scriptorum rerum Prussicarum, II Bd., Riga - Leipzig 1848 (Scr. rer. Pruss. II).

Транскрипция Великого Новгорода и Пскова, под ред. С. Н. Вайса, Москва - Ленинград 1949.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, под ред. и с предисловием А. Н. Касонова, отв. редактор М. Н. Пухляков, Москва - Ленинград 1950 (= Нов. I мт.).

Новгородские и Псковские летописи. Полное собрание русских летописей, изд. Археологического комитета, т. IV, Санкт-Петербург 1848 (= ПСРЛ IV).

Псковские и софийские летописи. Полное собрание русских летописей, изд. Археологического комитета, т. V, Санкт-Петербург 1851 (= ПСРЛ V).

Псковские летописи, выпуск первый, подготовил и издал А. Насонов, Москва - Ленинград 1941 (= Пск. I мт.).

Tearduslik kirjandus

Arbusow, L. (sen. und jun.), Grundriss der Geschichte Liv-
Est- und Kurlands, Riga 1918.

Bonnell, E., Russisch-Livländische Chronographie
von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum
Jahre 1410, St. Petersburg 1862 (= Bonnell).

Bunge, F. G. v., Das Herzogthum Estland unter
den Königen von Dänemark, Gotha 1877 (= F. G.
Bunge, Herzogthum).

Dahlmann, F. L., Geschichte von Dänemark,
I Bd., Hamburg 1840 (= Dahlmann).

Danmarkes Riges Historie af Joh. Steenstrup, K.
Erskov, A. Heise, V. Møllrup, J. A. Fridericia, E.
Helm, A. D. Jørgensen, II, København 1905
(= Danmarkes Riges Historie).

Esti ajalugu, II, Esti keelkõige, tegev ja peat.
H. Kruus, Tartu 1937 (= Esti ajalugu II).

Esti NSV ajalugu kolmes köites, peat. G. Naar,
I kd., kõige venemast ajast XIX sajandi 50-ndate
aastatani, toim. A. Nasser, Tallinn 1955 (= Esti NSV
ajalugu I kd.).

Esti rahva ajalugu, toim. J. Liibe, A. Oinas, H.
Lepp, J. Nasser, I, Tartu 1932 (= Esti rahva ajalugu).

Gernet, A. v., Die christlichen Agrarverhält-
nisse in dänischer, deutscher und schwedischer
Zeit, Pörsch 1897.

Gernet, A. v., Die Harrisch-Wirische Ritterschafft unter der Herrschaft des Deutschen Ordens bis zum Erwerb der Jungingenschen Gnade. Forschungen zur Geschichte des Baltischen Adels, I. Heft, Reval 1893 (= A. Gernet, Die Harrisch-Wirische Ritterschafft).

Johansen, P., Die Estlandliste des oberen Census Daniae, Kopenhagen - Reval 1933 (= P. Johansen, Estlandliste).

Kahu, J., Jürvao ülevõus. Nõuuegude Öpetaja 19.10 1953, nr. 16.

Libe, J., Hoeneke, Bartholomäus. Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1926-1929, lk. 138-139.

Libe, J., Mõned märkused dr. med. J. Luiga teose kohta „Eesti vabadusvõitlus 1343-1345“. Eesti kirjandus 1925, lk. 539-550.

Lõpp, M., Kodumaa kirjandus ja hariduse küsimused, I raamat, Keldrim kirjandus ajast Raetri aja lõpuni, kirjandus (Tartu) 1896.

Luiga, J., Eesti vabadusvõitlus 1343-1345, Harju mäs, Tallinn 1924 (= Luiga).

Moora, H., Eesti rahva ja naaberelwaste ühinenemist arheoloogia andmeid. Eesti rahva etnilisest ajaloost, Artiklite kogumik, toim. H. Moora, Tallinn 1956, lk. 41-120 (= Moora).

Reiman, V.: Lindequist, K. O., Üleüldine ajalugu, I osa, Vana ja uus aeg, Tartu [1903].

Sepp, H., Märkusi dr. J. Luiga teose „Eesti vabadusvõitlus 1343-1345“ kohta. Ajalooline kirjandus 1925, lk. 131-148.

Seraphim, E., Geschichte von Livland, I Bd., Das livländische Mittelalter und die Zeit der Reformation (bis 1582). (Allgemeine Staatsgeschichte, hrg. von K. Lamprecht, III Bdt., VII Werk), Göttingen 1906.

Lüvalp, A., Narva ajalugu, toim. A. Seom, Taani ja orduaeg, Narva 1936.

Transee-Rosmuller, A., Die Entstehung der Schulpflichtigkeit in Livland, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, hrg. d. Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga, XXIII Bd., Riga 1924-1926.

Vahtra, S., Liivimaa noorem rünnerevoonia (1315-1348) ajalooallikana, Dissertatsioon ajaloo teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, teadusliku juhendaja ajaloo teaduste doktori H. Moosberg, Tartu 1955.

Ангерсон, М., История Меземур, Москва 1851.

Очерки истории СССР, первая программа, IX - XV в.в., в двух частях, II, пог. ред. Б. Д. Трекова, Л. В. Черникова, В. III. Пауцыто, Москва 1953 (= Очерки ист. СССР).

Sisukord	le.
Sissejuhatus	2

I peatükk

Liiwimaa sise- ja välis poliitiline olukord enne Jürivõ ülestõusu	17
---	----

II peatükk

Liiwimaa poliitiline olukord aastatel 1343 - 1344

1. Jürivõ ülestõusu põhjused ja iseloom	29
---	----

2. Eestlaste lüüasaamine Tallinnas all ja Pihkva-Restri abivõimustus	60
--	----

3. Poliitiline olukord 1343. a. <u>II</u> poolel ning 1344. a. talvel	81
---	----

III peatükk

Jürivõ ülestõusu tagajärgi	95
----------------------------	----

Kokkuvõte

114

Kasutatud kirjandus koos lühenditega	117
--------------------------------------	-----

16. mail 1960. e.

Elenp